

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Уређивачки одбор:

*др Алексић Радомир, др Бошковић Радосав, др Грицакаји Ирена, др Коларич Рудолф,
Конески Блаже, др Николић М. Берислав, др Павловић Миливој, др Пецо Асим,
др Пешикан Мићар, др Стевановић Михаило, др Храсије Мајје*

Главни уредник

М. СТЕВАНОВИЋ

књ. XXVII — св. 3—4.

БЕОГРАД

1968—1969.

О ЈЕЗИКУ „ЗАКОНА О РУДНИЦИМА“ ДЕСПОТА СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА

1. Објављивањем овог изванредног правноисторијског документа академик Никола Радојчић¹ учинио је нашој науци и култури неоцењив допринос јер Закон о рудницима није само правни спис, већ је значајан за више научних области.

Академик Радојчић је дао и прве оцене овог текста с правног и историјског становишта, али је указао и на неке особености његова језика. Позната прецизност у раду, велико искуство Н. Радојчића омогућили су да овај Закон, сходно својој важности, на одговарајући начин буде прокоментарисан и представљен нашој и иностраној научној јавности.

2. Сасвим је разумљиво што је појава Закона привукла пажњу и језичких стручњака. Павле Ивић је указао на битне особине овога текста, на његову дијалекатску основицу; дао је и оријентацију од којих полазних основа треба поћи у његовом даљем изучавању.²

3. Језик Закона о рудницима из више разлога заслужује да буде свестраније изучен.

¹ Текст је настао почетком XV века (датиран је 1412. г.). Писан је ћирилицом. Споменика из овога времена нема много. Још их је мање с оволико елемената народног језика. Кад се узме у обзир да је наша средњовековна књижевност релативно мало одражавала процесе који су се развијали и живели у народном језику, онда је јасно од колике је важности појава једног оваквог текста.

Штета је што немамо оригиналан текст Закона. Пред нама је препис млађи од оригинала за око 100 година. Међутим, то не умањује

¹ В. Закон о рудницима Деспота Стефана Лазаревића. Београд 1962, издање Српске академије наука и уметности, стр. 100 + XXVI таблица с фотографским репродукцијама. Даље ће се цитирати само као Закон о рудницима.

² В. Зборник за филологију и лингвистику Матице српске VII, Нови Сад 1964, 207—214.

потребу да језик овог списка буде изучен јер то и овако може бити користан прилог изучавању језика наших средњовековних списменика. Сви су изгледи да је препис рађен врло пажљиво па то и слакшава и истиче важност његовог лингвистичког изучавања.³

2°. У основи текста је књижевни језик тога времена с весма много дијалекатских елемената. Писац текста је одлично познавао одређену књижевну норму и водио рачуна о њој. Интересантно је због чега је онда уносио толико дијалекатских елемената. Није искључено да је такав став писца Закона био можда уследљен и специјалном наменом текста, а можда није могао засбићи велике разлике између књижевног и народног језика које су се до тог времена развиле.

Веома је, дакле, значајно утврдити битне одлике граматичког система, систематизовати фиксирани структуре, издвојити битније дијалекатске елементе. На тај начин изучавање језика овога споменика постаје изванредно значајно и за историју српскохрватског језика, и за дијалектологију.

3°. За науку није од мале важности ни прет спис језичких феномена и опис њихових функција. Овај рад је у том правцу највише и оријентисан, али нису запостављени ни други фактори значајни за језик овога дела.⁴

4. Текст Закона се састоји из два дела који се битније разликују по језичким особинама:

а) Уводни (37—38) и закључни (57. стр.), писани су једном руком. У овом делу текста говори се у првом лицу, што наводи на претпоставку да је писан руком Деспота Стефана, мала није искључено да је овај део писао неки писар на Деспотов захтев и по његовом диктату. Да је у писању учествовао Деспот Стефан, то се види по навођењу извесних догађаја тога доба и личности из Деспотове средине;

Језик овога дела текста је архаичнији, правопис конзервативнији, стил елегантан, свечан, реченица дуга. Примена одређених норми карактеристичних за језик књижевности из времена Немањића овде је јасно изражена.⁵

³ Н. Радојчић такође констатује да је реч о добром препису. В. Закон о рудницима, 21.

⁴ Овде нису наведени сви елементи значајни за изучавање језика овога Закона. Наш рад и нема претензије да разреши све проблеме који су за споменути текст везани.

⁵ Детаљнији подаци о разликама у језику ова два дела текста даће се у одговарајућим одељцима.

б) Остале делове текста писао је други човек. Језик овога дела се јасно разликује од језика првог дела по многим особинама. Правопис је модернији, мање је традиционализма у стилу, радикалније се уклањају неки знаци за које није било одговарајућих гласова у језику тога доба, односно у пишчеву језику. Текст је и лексички свежији.⁶

5. Утврђивање ко је и одакле је писац другог дела текста допринело би разрешавању многих проблема, али то тренутно није лако учинити.

Деспот Стефан у уводном делу каже да је одлучно да да законь како е и прьво выло; заповедио је да се найдоут ђд. чловѣке довоѣ, шт дроуѣѣхъ мѣстехъ коа роудѣ имаю ... кон соут вѣщи ш роупахъ, а што учине да донесу Деспоту Стефану на потврду.⁷ Дословно каже следеће:

такошньки найдоше [вышеречен'не чловѣке, ђд. Коина Миланка, Боукашина Пипиновича, Їлю Тьшнаревича, Мат'ка Хѣтмана. Дмин'ка Бродчюу, Харан'жѣлова врата Ловрен'ца Рѣдничанина. (4), Мар'тина Смрѣдекевича Радосава Бошњанина. Николаѣ Никочева. Радича Трѣпчанина. Ранка Загорчикя. Богдана Югѣ, Павла Заманицѣ. Ник'зоу Ключевича. Пеика Пацкиа. Николаѣ Ђпѣстоу. Ђжмана Пасалина Миш'кра. Миладина Планианина. Трипоуна Роудничанина, и Драгомила. Радосава Плетикосоу, и Твр'ка. Радосава Хлапена.⁸

6. По именима би се рекло да су састављачи Закона били из различитих крајева. Нека имена упућују на подручје данашње Србије друга на западно језичко подручје. За нека имена је врло вероватно да потичу или из самог Дубровника или из неких других места Далмације. Један део имена се, бар по данашњој фреквенцији, могу везати за Лику или Босну, нпр. Опута, Бошњанин.⁹ Имена као Војин Милић, Богдан Југа, Миладин Плањанин и др. углавном су србијанска. Прецизирање локализације по именима Трѣпчанин, Рудничанин, може се лако извршити уколико таква имена нису носили и људи изван тих места. С обзиром на то да су у средњем веку, и у време писања Закона, рудници у Трѣпчи и у Руднику били активни¹⁰, вероватно је да спо-

⁶ Специфични проблеми увода и закључака су на странама 37—38 и 57 стр. Све остало припада главном делу текста.

⁷ В. Закон о рудницима, 37.

⁸ Језик овог споменика је с фотографисаног издања, али се цитира по препису Н. Радојчића из практичних разлога.

⁹ Наравно, увек постоји могућност да је презиме по неком ужем локалитету.

¹⁰ В. Fehim Spaho, *Turski rudarski zakoni*. Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini XXV, Сарајево 1913, 135.

менуца лица отуда и потичу. Спомињање Харанжулова брата Ловренца, Дминка Брадче, Ожмана Цасалина, Никзе (вероватно Никше) Кључевића, несумњиво упућује на западно језичко подручје.

7. Колико је било учешће свих ових људи у писању Закона, из текста се не види и тешко је данас одредити. Остаје чињеница да је главни део текста писала једна рука и да је то човек који је познавао и књижевни језик и новобрдски дијалекат, али и рударство, градски живот, занатство и др. Можда је међу позванима био неко ко је познавао све ово, али није учествовао у копању руде. Њему је могло бити поверено писање уз стручно учешће одабране екипе. У Н. Брду, као и у другим рудницама, било је људи са западнога језичког подручја који су у рудницама држали трговину, били закупци појединих окана и др.¹¹ Уосталом, Деспот Стефан не говори ништа о томе ко ће писати Закон, већ само закључује да треба наћи 24 човека и што оучине да донесу^т господарствоу ми да имь господарство потврди да си напред дрџже 37.

8. Дијалекатске особине текста, као што ће се даље видети, не могу се сасвим везати ни за један од постојећих дијалеката. То даје повода за три могуће претпоставке.

1^о. Да је дијалекат који је у основи текста у то време био такав па је касније еволуирао.

2^о. Да је новобрдска средина била дијалекатски измешана па је то нашло одраза и у језику писца овога текста. Овакав закључак није без основа, јер су рудари, по свој прилици, били са разних страна, а такође и трговци, занатлије и др. На тај начин, језик градске средине се могао разликовати у већој мери од језика сеоског становништва.

3^о. Најзад, оваква језичка слика могла је бити и због интензивног мешања књижевних и народних елемената у језику образсванијих људи. Дефинитивнији одговор на ово питање се може дати само ширим проучавањем оваквих и сличних текстова.

9. Испитивање језика овога текста има више изгледа да да потпунију слику дијалекта који му је у основи и због тога што текст није садржински једностран. Одредбе Закона односе се на рудник, али и на трговину, занатство; делимично и на међусобне односе међу људима. На тај начин, остаје довољно места и за историјска, економска, социолошка и друга испитивања, мада је Н. Радојчић у том правцу већ доста учинио.

¹¹ В. о томе детаљније К. Ј. Јиречека, *Rudarstvo u Srbiji i Bosni u Srednjem vijeku*. „Oтадџбина“ 1880, 302.

10. Упоредивање језика овог споменика с језиком Душанова Законика (Призренски рукопис)¹² дало је неколико интересантних закључака:

1^о. Душанов Законик има далеко архаичнији језик и правопис. Књижевне норме немањихке епохе овде су, по правилу, добро очуване.

2^о. Ова два текста се битно и садржински разликују мада има поглавља која обрађују исте проблеме. Међутим, ни та поглавља језички нису слична, нпр. поглавља о Латинима, о њиховој вери, њиховом статусу у Н. Брду итд.¹³

3^о. У Душановом Законнику далеко је мање изразитијих дијалекатских особина.

4^о. Текстови се и стилски разликују. Очигледно је да писцу Закона о рудницима ни у овом погледу узор није био Душанов Законик. Ако је узора било, а највероватније их је морало бити, онда су то сигурно неки ранији законски текстови о рудницима. Сам Деспот Стефан у три наврата говори о постојању ранијих закона, нпр.

... поискаше ... ми да имь оучинио законь ш роупахь цо соу имали за прьвѣх господ. 37.

... да имь оучинио законь како е и прьво было 37.

сѣа вѣса выше писан'на ш законех новаго врьда извѣстно изнашѣд господство ми еже ест прѣжде мене било 56.

5^о. У оба текста практиковано је стављање акцента. У Закону о рудницима није свака реч акцентована, као уосталом ни у Душановом Законнику, али је акцентовање иначе по правилу доследно. За исте речи обично нема различитог обележавања места акцента.

6^о. Заједничко за ова два документа је примена рашке ортографије, нпр. *к* и *г* м. *ћ* и *ђ*; слична је регуларност и у писању *ѣ* и *-* итд. Међутим, све ово није од веће важности као доказ о утицају Душанова Законика на писање Закона о рудницима. Велик број средњовековних дела, различитих по садржини, писан је рашком ортографијом¹⁴.

¹² В. Душанов Зборник по Призренском рукопису. Издање САН, Београд 1953. г. Уредник Никола Радојчић.

¹³ В. Никола Радојчић, Закон о рудницима, 29.

¹⁴ Постоји низ разлика у појединостима, нпр. у правопису, лексици и др., али то може бити предмет посебног изучавања.

11. Никола Радојчић је с пуно права тврдио да су турски рударски закони¹⁵ препис српских рударских закона.¹⁶ Разуме се, има извесних измена о појединим одељцима или су потпуно нови чланови којих у Закону о рудницима Деспота Стефана нема. Сличност између поменутих закона сасвим је очигледна. То се особито види упоређивањем Саскога закона¹⁷ са Законом о рудницима. Радојчић је сличност садржинâ темељно обрадио у уводу, документовао је своје закључке низом примера који се налазе готово у целом тексту Закона о рудницима. Хронологија јасно показује да је Радојчић у праву. Турски састављач Закона имао је у рукама српски текст и обилно је узимао све оно што му је било потребно. То је, уосталом, било и природно. Турци су окупацијом Србије затекли и развијено рударство, посебно у Новом Брду. Економски је било целисходно наставити експлоатацију тих рудника. Како су односи у рудницима били већ изграђени, постојала је одређена техника и рударска терминологија, то је турски законодавац имао релативно лак посао. Преузео је све што се могло искористити, изменио је само оно што није одговарало турској власти, унео понешто што је обележавало турску присутност у рудницима.

12. Без обзира на то што су турски закони превод са српског, па онда поново превод са турског на српскохрватски, јасно се види језичка сличност. Никола Радојчић је о томе детаљније говорио.¹⁸ Упоређивање језичких особина ова два текста не даје много за историју језика. Наводимо ипак неколико примера који јасно илуструју да је реч о заједничком извору.

циона кѣда догнѣ оу мѣрно полнѣ
к рѣпѣ да има сѣкыроу на столѣ
сѣдѣкы да е дѣбѣль на ѣ. Прѣсте
и да моу сѣ ногѣ комоль лакѣтъ
дльгѣ 48.

Lagum koji je unutra u osmici
rova neka bude ovako:

Neka jedan čovek sedne na stolicu.
Stolica neka bude debela koliko tri
prsta i noge neka joj budu visoke
jedan lakat, to jest, mali aršin.¹⁹

¹⁵ Турски текст и превод на српскохрватски издао је Фехим Спахо, *Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini*, 1913, 132—149 и 151—194.

¹⁶ В. Закон о рудницима, 11 et passim.

¹⁷ В. Stari saski zakon i običaji majdanski, о. с. 172—174.

¹⁸ Закон о рудницима, 22—24.

Овде се не наводе они чланови о којима је Н. Радојчић већ говорио у Закону о рудницима.

¹⁹ В. Фехим Спахо, о. с. став 173.

С обзиром на то да је турски текст много шири, поставља се питање да ли можда Закон о рудницима и Саски закон нису преписивани са два различита текста. Одговор на ово питање није лако дати јер је реч о језицима различитих структура. То је могао бити узрок извесних проширења турског текста, а можда је у питању слободнији превод. Наравно, извесни делови српскога текста никако нису одговарали турским потребама, идеологији, њиховом односу према власништву, односу према рударима итд.

13. Радојчић је указао и на латинички препис Закона о рудницима.²⁰ Павле Ивић је утврдио најбитније сличности и разлике у језику ћириличног и латиничког преписа.²¹

Иако је задатак овога рада да опише и објасни, пре свега, ћирилички препис, нужно се намеће и потреба бар делимичног поређења ова два рукописа.

14. Латинички текст је непотпун. Неки делови, вероватно, нису очувани или је то препис са текста који је већ био оштећен. Недостају, нпр., чланови о трговини, занатству; нема ни закључног дела Деспота Стефана. Одељци Закона нису на исти начин распоређени.²² Између латиничког и ћириличног преписа постоје разлике и у низу појединости, као што ће се даље видети, мада су то, ван сваке сумње, два врло сродна текста. Извор им је или заједнички или су то преписи два текста међу којима није било већих разлика. Сличности има у свему. Посебно је то карактеристично за стил.

15. Овде се наводе извесне разлике и сличности да би се јасније сагледала целина карактеристичних особина ових докумената и да би се евентуално одговорило на питање који је од тих двају текстова старији.²³

1⁰. Латинички текст је неакцентован.

2⁰. У овоме препису се бележи место полугласника апострофом и то само у јакој позицији.

²⁰ Препис је из 1638. године. В. Закон о рудницима 60—62.

²¹ Зборник за филологију и лингвистику Матице српске VII, Н. Сад 1964, 211—214.

²² О идентичности и разликама у распореду чланова и садржини, в. Закон о рудницима 60—65.

²³ Фотографисани латинички препис Закона о рудницима налази се у Архиву Српске академије наука и уметности, заведен под бр. 474. Има 13 листова. Примери се цитирају по броју листића са којег су исписани, а дају се у савременој латиничкој верзији из практичних разлога.

3°. Полугласник у јакој позицији чешиће је замењен са *a* него у ћириличком тексту, нпр.

otačastvami 1, *kad* 4, 7, 8, *štonorat* 8, *vas* 4, 7, *rekal* 7, *onaj* 10, *ovaj* *člk* 9.

Нејасно је да ли је *sam* (енклитички облик помоћног глагола *jesam*) написан са *a* или са *o*. Уколико је *o*, онда би то било од великог значаја за утврђивање порекла писца латиничког текста.

Трансформација полугласника у *a* свакако је дијалекатска особина, а писање полугласника може бити или због тога што процес његове замене још није био завршен или по ортографској навици. Елиминисање полугласника је много доследније у латиничком него у ћириличком тексту. То значи да је дијалекат преписивача латиничког текста имао развијенији овај процес, а дијалекат Новог Брда тек у зачетку, па је то нашло одраза и у преписима. (О замени полугласника у ћириличком препису в. т. 41). У сваком случају, ова појава не показује који је од споменутих преписа старији.

4°. Оба текста су екавска. У латиничком тексту *ѣ* је писано увек као *e*, изузев у *druzaeh maesteh*, према ћириличком *ѡт друѡѡѣѣ мѣстѣѣ*.²⁴ У ћириличком препису карактеристично је интензивно мешање *ѣ* и *e* (в. т. 27 и 29).

5°. Број знакова за вокале далеко је мањи у латиничком тексту.

6°. Асимилација консонаната по звучности готово је подједнако заступљена у оба текста, али се не јавља увек у истим примерима. Наводимо латиничке примере:

z' drugom 3 (ово одговара и ћириличком препису), *g'drujoj* 3., од м. *оѡѡ* 1, 5. Разуме се, *ѡ* је овде могло настати и аналогичном, али и асимилацијом у везама с речима које почињу звучним консонантом.

У следећим примерима латиничког преписа није дошло до измене, а у ћириличком тексту јесте:

svedočbu, *svedočba* 3.

Мада је у XV веку у већини штокавских дијалеката објективно могло бити оваквих примера, занимљиво је да се у ова два преписа примери не поклапају. (за ћирилички препис в. т. 70).

7°. Асимилација по месту творбе доследнија је у ћириличком тексту (в. т. 71).

²⁴ В. Павле Ивић, о. с. 211.

8°. Алтернација *л/о* јасно показује да је процес био у току. Примера нема много, али су сигурнији него у ћириличком препису, нпр. *deo 5, kirio, javio 10*.

Ова појава сведочи да је преписивач латиничког текста био из дијалекта у коме је овај процес био интензивнији.

9°. Неједнако је распоређен однос наставака *-л/-ја* *|-а|* у једнини мушког рода радног глаголског придева:

<i>Латинички њреџис</i>	<i>Ћирилички њреџис</i>
platil 4	платџа 42
imal 5	има 42
iska 5	искал 42
da 5	дал 42
prosia 7	просиљ 44

У оба документа има облика и са *-л* и са *-ја* *|-а|*, али је други наставак чешћи у ћириличком препису. И ова појава није доказ старине, већ само да су преписивачи пореклом били из различитих дијалеката.

10°. Секвенце *ји* и *јд*, као и писање *к м. ђ* и *г м. ђ* налазе се у оба текста, али не увек у истим примерима:

<i>Латинички њреџис</i>	<i>Ћирилички њреџис</i>
najdu 3	најџут 40
pojdu 3	појџо 40
dojti 3	доџкы 40
dogje 3	доџџе 40
zajgje 3	заџџе 40
pogju 3	поџџут 40
dokji 3	доџкы 41

У латиничком тексту секвенце *ји* и *јд* су чешће, али се јављају и *гј*, *јгј* *м. ђ* и *кј* *м. ђ*.

Примена рашке ортографије постоји у оба текста, али у оба има и чувања старијих секвенци. У овом случају то може бити и дијалекатска особина, Идентичност ова два преписа се и на овај начин потврђује.

11°. Латинички препис има чешће *г* него *х* у *него*. Гласови *г* и *х* стоје у сразмери 5 : 3.

16. постоји велик број ситнијих разлика. Наводимо битније:

Латинички ирејис *Кирилички ирејис*

1 ^o . Samoglasno r : piše se kao r	Пише се као р
2 ^o . b : p Bajazitu 1	паюзитоу 37
3 ^o . nj : n okolnja 3	окол'на 40
4 ^o . c : ш'ц korice 12	корит'цем 38
5 ^o . hv : f zahvarna 6	зафарна 43
6 ^o . lj : ln, vn štolnje 2	шолне, шовне 49

17. У текстовима има доста и морфолошких разлика.

1 ^o . v'veliku	в'еликоу 37
2 ^o . ego 1	егов'к 37
3 ^o . njejno 3, 8	нојно 39, 40
da e ñoj 2	тои е нојно 48
ñoje 3	тои е нојно
toy nou 6	то [е] нојно 43.
4 ^o . obladajuštumu 8	обладајушом 37
5 ^o . grdaskiy 1	градскы 37
6 ^o . su 2	соут 39
7 ^o . Save 1	Савы 37
8 ^o . učinim 1	оучиню 37
9 ^o . za 3. ponedelnika	ї. понедел'нике

10°. Више је генитива множине у латиничком тексту без наставка, али је и тамо инфикс *ов* већ био усвојен, нпр. *делов* 12 итд.

18. Прилози се у извесним случајевима разликују по форми, али су идентични функционално и семантички, нпр.

posle 6	потомь 38
posle 2, 7	потол'к 39, 45
dokle 2, 3	дори 48, 39
po redu 2	поред 39

19. Разлике у форми постоје и за неке друге речи:

staru 4	в'кт'хоу 40
upita 4	оупраша 42
zaradi 6	защо = јер 43

20. Занимљиво је да има делимичних разлика и у писању имена рудара који су били позвани да пишу закон:

Vuka 12	Воукашина 37
Zagorčevika 12	Загорчикиа 38
Ozma 12	Љжмана 38
Milada 12	Миладина 38

Као што се види, неки примери су старији у латиничком, други у ћириличком тексту. Старине је више у ћириличком препису па по томе изгледа да је ћирилички текст ближи оригиналу.

21. У латиничком препису бројеви се по правилу пишу арапским цифрама, а понекад и речима. У ћириличком — словима или, ретко, речима.

22. Веома су занимљиве разлике у употреби демонстративних заменица у следећа два примера:

volnje ovi kurs 9	воњи коуп'ца 47
a na ovi način 10	на воњи начинь 47

Данас се не може са сигурношћу тврдити да су латинички примери били и у оригиналу. Уколико је било тако, могло би се говорити или о пореклу писца Закона са црногорског подручја или о утицају црногорских говора на његов језик. Језик преписивача је у сваком случају имао ове особине.

23. Поређење ова два текста упућује на следеће закључке. Преписивачи су, ван сваке сумње, били из различитих дијалекатских подручја. Говорне разлике то јасно показују. Латинички текст је понегде јаснији, али је ћирилички опширнији, потпунији. Очигледно је и пажљивије преписиван. Наведени материјал указује да је у стилу, правопису и другим особинама више старине у ћириличком тексту. То међутим, не мора бити доказ да је тај текст и старији. Већа старина је очувана, можда, доследнијим преношењем особина оригинала. Није искључена ни временска блискост ова два текста, а разлике су настале, између осталог, због различитих дијалекатских основица говора преписивача.

О ГЛАСОВИМА И ГРАФИЈИ

24. Број знакова за вокале је већи од броја вокала, што је иначе позната карактеристика нашег правописа све до Вука. У XV веку има, наравно, разлика према ранијим фазама развоја српскохрватског језика

и у гласовном систему и у графици. У овом споменику нема, нпр. знакова за назале, неки гласови се мешају у употреби и др.

25. Глас *и*. За овај глас постоји скуп од пет знакова:

и, і, і, і, v

Прва два знака доминирају у употреби у свим позицијама. Репартиција није у потпуности спроведена, али је *і* по правилу највеће фреквенције испред *ј*о*те*. Јавља се, затим, у аутономним речима и везама речи, нпр.

чловѣколювію, сію, повежденіе, патріарха, евѣгеніа, евастию 37, провію 40, платіа 42 и др.

аміре, ілію 37, металі 48

илі е 51

Знак *v* пише се само у два случаја и то у речима страног порекла: Тврѣка 38, квр 37.²⁵

Знак *і* употребљен је само у речи *книге* 56, што може бити и случајно.

Знак *і* пише се у бројевима, нпр. *ѣі, дї, ѣі, ѣі, ѣі, ѣі, ѣі* 54 и др.

Употреба свих ових знакова за *и* несумњиво спада у правописне норме. Фонолошких разлика између ових знакова нема.

26. Знак *ы*. Иако је несумњиво да глас *ы* у XV веку није постојао, овај знак се још употребљава. Обележава увек глас *и* па се, према томе, придружује напред споменутом скупу знакова. Ево неколико примера у којима се овај знак пише:

1^о. прѣвы, с кыль 42, ѣвыще 39, женскы 54, солы, бываю, другы 55, годскых^і, выше 57, кылавѣ 48, рыѣна 49, оузыма, вы, выти, сваки 50, колскы, шны 52, рывѣ, пакы 42, друзы 43, изгынѣла 47, дѣловы 47, оузымие, секрыѣ 48, влагочыстваго, потрѣвных 37, выст смръты, штраслы, савы 37 итд.

2^о. докы 40, погы 44, седекы 48, въ землы 37, нымы 40.

Друга група примера недвосмислено показује да је *ы* само замена за *и*. У овим случајевима, као и *и*, знак *ы* се употребљава и за обележавање палаталности претходног консонанта.

27. О *ѣ*. У овом тексту *ѣ* је велике фреквенције. У исто време, очигледна је његова замена другим знацима. Нема никакве сумње да

²⁵ У латиничком препису *v* се супституише са *и*.

је процес замене **џ** био почео знатно раније, али се делом по традицији, а делимично и из других разлога очувала његова употреба. Следећи примери илуструју како се знак за **џ** употребљава:

вџрџ 55, рџч 56, посрџд 56, хџвв 53, воеводџ 54, мџста 54, сџгџши,²⁶ молицџхъ 55, хџџва, дџл, чловџка 55, недџкло 56, срџдоу 54, прџкоупи 51, находџ 52, прџгю, исџџла 49, мџрне, вџнчалџ, воудџ 50, свџх', прџко 50, џџноу 47, литрџ, видџ, мџстех, шџџ, странџ, напџд 48, нанџџ, лџс 49, словоднџм 42, севџ, дџлова, разџџли 44, вџроуџ, деловџ, вџџдно, гџџ 44, по правџџ 47, дџџџа 48, ш колџхъ 37, градџџ (акузатив), свџџоуџа, заповџџаџ' 37, дроуџџх, вџџи 37, приспџ 38, вџнџа 39, свџџож'воу, шсницџџ (локатив), роуџџџ (акузатив), роудџ 40, шсвџџдочи 41, двџ 39, рџдоу, потолџ 39, запџџџи 42.

Из ове групе примера види се да има речи са **џ** у којима по етимологији овога гласа није било. Мешање **џ** и **е** још је очигледније кад се упореде примери где је место овога гласа писано **е**.

Следећа таблица показује у којим секвенцама се **џ** још увек јавља у овом тексту.

Комбинације конс. са џ	хџ-	-хџ-	-хџ ²⁷	Укупно
џ и б	0	2	9	11
џ и в	32	23	19	74
џ и г	0	1	0	1
џ и д	36	9	38	83
џ и л	3	19	10	32
џ и м	34	2	0	36
џ и н	0	4	4	8
џ и п	0	0	3	3
џ и р	2	82	10	94
џ и џ	9	0	2	11
џ и с	0	3	0	3
Укупно:	116	145	95	356

²⁶ Комбинација без **р** је писарска грешка. Место **сџгџши** написано је **сџгџши**. На истој станици (55) налази се и нормалан начин писања ове речи.

²⁷ **х** је ознака за било који консонант, а цртице обележавају позицију секвенце у речи.

28. Таблица указује на следеће одлике дистрибуције овога знака:

1^о. Највећа појава *џ* је у медијалној позицији, најмања у финалној. Сразмер је 145 : 95 примера.

2^о. Знак *џ* се јавља углавном после сонаната. Затим је најчешће у комбинацији са *д*. У овом смислу је ситуација слична и у Душанову Законнику.²⁸

3^о. Секвенца *џк* јавља се 94 пута. После ње је најчешће *дџ*. Јавља се 83 пута. За њом следи секвенца *вџ* 74 пута, итд.

4^о. Сем са сонантима и *д*, јављају се још и комбинације *џџ* и *пџ*. Затим *џџ*, али знатно ређе него остале.

5^о. Очигледно је да и поред сличности са ситуацијом у Душанову Законнику, има и извесних разлика. Фреквенција овога знака не поклапа се на крају речи.²⁹

29. *е* место *џ* јавља се у великом броју примера, нпр.

роџпа роџпе, свеџ, несџ 42, старџа, ѡ старџине, тераџ, венчавши, џовне (дат.) 39, новџ и вџтџе, новоџ и ветџоџ 41, потоле, мера 40, старџа¹ 38, владичице (дат.), царџ 37, новџи 42, законџ¹ равоџџ, дроџџџ, ѡ промене, променин 43, видеџ¹ши 47, свеџџ¹џе 46, ѡ криве, по неправде 42 итд.

Постоји, дакле, повелик број речи у којима се *џ* и *е* факултативно замењују. Питање се поставља да ли је процес замене *џ* већ био завршен, али је по традицији знак за *џ* још увек употребљаван, или је, можда, било још неких остатака изговора овога гласа. Факултативност писања *џ* односно *е* не може много помоћи у објашњењу датог проблема.

30. Појава велике фреквенције знака *џ* иза сонаната може навести на помисао да је у оваквим позицијама, можда, још увек постојало неко осећање разлике овога гласа према *е*. На могућности постојања *џ* у време писања Закона упућује чињеница што незамењеног овог гласа има и данас на разним странама.³⁰ У бачком говору Жабља и данас по-

²⁸ В. Милка Ивић, *џ* у Душановом законнику, Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду I, 1956, 127—145.

²⁹ О овом проблему говори и Павле Ивић. В. Зборник за филологију и лингвистику Матице српске VII, Н. Сад 210—211.

³⁰ В. Павле Ивић, Дијалектологија српскохрватског језика, Нови Сад, 1956, 209—215.

стоје извесне разлике оваквог карактера. Тамо се, нпр. иза *л* изговара као *'e*, па се *л* често делимично палатализује у вези са споменутиим гласом.³¹

31. У Закону о рудницима постоји само замена *џ* са *е*. Других рефлекса нема. Према томе, дијалекатска основица језика писца била је конзеквентно екавска. Разуме се, и тадањи књижевни језик одређивао је начин писања у многим правцима.

32. О полугласницима. Још увек се употребљавају два знака за полугласнике. Далеко веће фреквенције је *ь*. У делу текста који је писао Деспот Стефан релативно често се јавља и *љ*.

33. Док се за *љ* може рећи да је чешће у позицијама које му етимолошки одговарају, *ь* се употребљава сасвим нерегуларно. Нормално се пише и после палаталних³² и после тврдих консонаната. То показује да је у језику аутора овога текста била већ остварена тенденција да се и *љ* пишу као *ь*, али је правописна традиција ипак утицала на делимично очување *љ*. Ово је и разумљиво за време у коме је Деспот Стефан живео, познато и по томе што су у њему вршене и извесне правописне реформе.³³

Да је осећање гласовне вредности полугласника било већ изгубљено у извесним позицијама, говори следеће.

1°. Губљење полугласника у финалној позицији речи:

закон, напѣд 38, соут, наидоут, господ, прѣвѣих, ѡт, съвор, прѣдох, вѣз'вратих се, иноплѣмен'ник, быст, сѣдовѣх, вѣсаких, царѣх 37, запис, къд, изгнат 44, дадоут, глас, роупном, перпер 45, новем, едином, силом 42, работех, дроугех, шп'кѣн'ским 43, сиреч, векил, продал, свонх, нароучник 47, лес 49, дел, изгоувѣт, швчѣх 51, грапан, литр', властел, коуплах 55, рѣч 56, свѣх, дал 42, залогоу 41, погют 40, роупам, шпет, дроугем, рѣп 39, искал 42 итд.

2°. Губљење полугласника у медијалним позицијама:

тко 43, дѣтца 47, дна 49, изгнати 42, царинички 41, вѣнца, волна, дѣѣ, вѣнчавши се 39, словоднои 48 и др.

34. Знак за тврди полугласник, као што је речено, мање је фреквенције. Јавља се такође у средини и на крају речи, нпр.

³¹ По мом материјалу.

³² Мисли се на палаталне консонанте који су некада била палатални и на палаталне консонанте у савременом језику.

³³ У време Деспота Стефана била је позната реформа Константина Филозофа.

а) сѣвѣтъ, вѣсточно, вѣзвѣратих се 37, вѣдѣмеривши, кѣда 39, сѣшю, вѣскресеню 54, вѣса 57, сѣрѣдници 47, вѣсь 44, [прошѣдши 46, вѣлагочѣстиваго, изнашѣд 57, званю 50.

б) прѣхѣтъ 37, роупахѣтъ 39, роупнемѣтъ 40, роупнехѣтъ, ш лемшатехѣтъ 41, законѣтъ 47, новѣтъ 49, кѣтъ 49, вѣтъ 37, своємѣтъ 50, оударивѣтъ, глобахѣтъ 55, продаюхѣтъ 55, шобразомѣтъ, статѣтъ, синорѣтъ 56 итд.

35. Полугласник се не пише увек ни у позицијама у којима је иначе дошло до развитка секундарног полугласника, нпр.

вѣторѣ 38, 49, волнь 42 (и вол'нь), ѣ. литрѣ 55.

36. Из финалне позиције уклоњен је највећи број полугласника. То потврђује познату чињеницу да се осећање за полугласнике изгубило најпре на крају речи. Парцијално чување њихово у овој позицији је свакако по традицији.

37. Чување и писање полугласника у медијалним позицијама има углавном два разлога:

1^о. Полугласник у јаким позицијама још увек је добро очуван.

2^о. У другим случајевима очувано је осећање за границу слога па се ту, углавном, механички пише неки од полугласника. Да је полугласник у slabим позицијама изгубљен, сведоче и неки гласовни процеси који су последица губљења полугласника, нпр.

а) Почетак остваривања асимилације по звучности (в. т. 70).

б) Почетак асимилације консонаната по месту творбе (в. т. 71).

в) У отвореном слогу вѣ даје у.

38. Најзад, поред два позната полугласника постоји још један знак којим је обележавано место полугласника у речи:

изгнати 42, шп'кин'ским, излез'ли 43, пиз'ме, завран'ю, раз'логѣ, видев'ши 44, доход'кѣ, шт гвар'кѣ 45, кошп'ц 47, ревр'ѣ, наидол'ниа 50, наречен'но, вѣзвѣратих се, господ'ство, мат'ка 37, дмин'ка, ловрен'ца, треп'чанина, ник'зоу 38, шглѣдав'ши 39, провив'ши се 40.

лаз', законом' 41, нл', провоех' 40, сошт' 39, шт старех', корит'цем' 38, заповѣдах', пондох', архіерех', квр' 37 i dr.

Овај знак се пише у медијалној и финалној позицији. Пише се у јаким, али далеко више у slabим положајима. Помало је нејасно зашто је поред два полугласника употребљен и трећи знак. Могуће је да је тражен неки еквивалент за оба позната знака да би се упростило пи-

сање. У латиничком препису Закона о рудницима ни овај знак, као уосталом ни полугласници, није употребљаван. У јаким позицијама писан је апостроф. Писан је само у медијалним позицијама јер су оне највећим делом и могле имати јак полугласник.

39. У два случаја написана су два полугласника узастопно: царѣъ (ген. пл.) 57, страѣнѣ 48.

Да ли је писање удвојеног полугласника био знак дужине слога, тешко је данас рећи. На основу два примера се не може ништа сигурније закључивати о овом феномену.

40. Иза самогласног *р* полугласник се обавезно пише. То је и једина позиција где је писање полугласника доследно (в. т. 49). У латиничком препису самогласно *р* пише се без полугласника.

41. У тексту је нађено и неколико примера замене полугласника вокалом *а*:

ѡнаи (гварѣъ), таи да има 44, ѡнаи ви изѡуѡѡа 47, ѡнаи ваѡиниѣъ 48, таи ... да плати 49, ѡнаи коуп'ѡъ 47, къд излезоу на данѣ 45.

42. У поређењу са дужином текста број полугласника замењен вокалом *а* је минималан. Пада у очи да је замена вршена углавном у облицима демонстративних заменица, а само једном у облику именице. У латиничком препису, као што смо видели, има замене полугласника и у другим речима, нпр. *vas* (в. т. 15/3).

43. Реч *тогда* 37 је највероватније употребљена под утицајем старословенског језика. Мало је вероватно да је у варијанти *тъгда* полугласник могао дати *тогда*. Таквих примера нема у тексту.

44. О гласу *у*. Пише се на три начина *оу*, *ѡ*, *у*. Поред тога, постоји и лигатура *ю*.

45. У појави знакова *оу* и *ѡ* у суштини нема никакве разлике. Пишу се у целом тексту и у свим позицијама. Очигледно је да је знак *ѡ* у XV веку био устале.

1^о. Писање *оу*, *ѡ* на почетку речи:

оучиню 37, *ѡзыще*, *ѡсече* 39.

2^о. У средини речи: *роуду* 39, *сѡвѣтоуѡа* 37, *ѡп* 39, *ѡдѡ*, *тѡгѡмѡ* 39.

3^о. На крају речи: *роудоу* 39, *строноу*, *соу*, *паѡзитоу* 37, *мерѡ* 40, *ѡ лазѡ* 42, *комѡ* 38, *Николаѡ* 38.

46. Само у једном случају пише се *у*, што може бити писарска грешка, мада није искључено да се слово почело писати и без првог дела. Пример је *ѡуп'нехѡ* 41.

47. Лигатура *ю* пише се такође у свим позицијама у речи. С обзиром на то да у првом делу има глас *j*, она служи и за обележавање палаталности консонаната и као знак за *j*, испред *у*.

1^о. землю 37, людїи 38, пегю 39, возикию 54, и др.

2^о. югѣ 38, ю, вьликою 37, сїю 37, даваю 54.

48. О гласу *о*. За обележавање *о* употребљавају се два знака: *ш* и *о*.

Фреквенција *о* је знатно већа од *ш*. Што се тиче дистрибуције ова два знака, разлика се уочава једино у изразито већој појави *ш* у почетку речи него у другим позицијама. Наравно, јавља се и у другим положајима.

шесече, шом, шт 46, ш, шнан, ршка, некшм 45 итд.

Нема никаквих фонолошких дистинкција између ова два знака.

49. Самогласно *р*. У овом тексту постоје два начина обележавања овога гласа: *рѣ* и *рѣ*, нпр.

1^о. прѣви, прѣво 41, прѣва 50, трѣгѣ 52, четврѣтъ 53, ш дрѣвех 55, дрѣва, трѣпезоу 55, црѣквом 56, црѣнога 51, врѣж'ли 50, дрѣжати 42.

2^о. тврѣдо 50, дрѣво 56, врѣда 57, срѣв'ских, тврѣде 57, мрѣчни, прѣви 46.

50. Нема ниједног примера употребе самосталног *р* кад је оно носилац слога. Ова чињеница је утолико интересантнија што се иначе полугласник веома често испушта у slabим позицијама (в. т. 33—35). У латиничком препису самогласно *р* је слободно (в. т. 16/1).

Пратилачко *ѣ* и *ѣ* уз *р* самогласно постојало је и у старијим фазама српскохрватског језика. Мешање полугласника у овој позицији исто је као и у другим случајевима употребе.

Није искључено да је изговор самогласног *р* дуго схватан као комбинација овога гласа с неким вокалом неодређене артикулације. Разуме се, овде је и традиција могла имати своју улогу у одређивању правописне норме.

51. У овом тексту нису нађени примери појаве самогласног *р* у иницијалној позицији. Не постоји ни пример промена полугласника иза *р* у неки други вокал.

52. У овом споменику нема појаве *р-р* у истој позицији. Према томе, *р* самогласно искључује се из самогласничких фонема као фонолошки дистинктивни фактор. Разуме се, ограничен језички материјал

овога споменика не дозвољава да се овај закључак пренесе и на дијалекат који му је у основи.

53. Самогласно *л*. У овом тексту је употребљен мали број речи у којима би могао бити или је био овај глас. Према томе, не може се поузданије говорити ни каквим је све променама самогласно *л* било изложено у дијалекту који је у основици Закона о рудницима.

54. Будући да је Ново Брдо на територији призренско-јужноморавског дијалекта, очекивало би се да место самогласног *л* буде *лу*. Међутим, ниједан такав пример није употребљен. Постоји очувано *лъ* у *длъге*. Место *лъ* има рефлекса *у* у неколико речи:

Коукашина 37, доужит 56, стоуп 56, 57, стоупа 57.

Лично име **ВОУКАШИН** могло је бити написано онако како се у дијалекту, из којег потиче, изговарало. Наиме, Деспот Стефан је позвао рударе, односно људе који су *ваци ш доупахъ* са стране да Закон саставе. Према томе, непознато је одакле то име потиче.

Пада у очи да су на сличан начин распоређени рефлекси са самогласним *л* и у записима неког свештеника из Новог Брда на маргинама једног грчког рукописа.³⁴ Тамо се такође јавља *длџниџ*, али и *доужнџ* 36. Затим *растаџци* 29. Име *Вук*, презимена и посесивни придеви изведени од њега пишу се увек са *у*.³⁵

Глаголски облик **ДОУЖИТ** јасно говори да је процес био захваatio и друге секвенце, а не само *вљ-*. То исто сведочи и *доужнџ* у споменутиим записима.³⁶

55. За реч *стуйи* П. Ивић претпоставља да у време када је рукопис настао није била дијалекатска.³⁷ Међутим, данас је у нормалној употреби, поред осталог, и у косовско-ресавском дијалекту.³⁸

Покретни вокали

56. Покретни вокали нису онако бројни као у данашњим дијалектима па и у књижевном језику. У XV веку наставци неких падежа заменица и придева на *-а*, *-у*, *-е* били су стабилизовани, бар у књижевном језику

³⁴ Известия Академии Наук СССР. Отделение гуманитарных наук 1, Ленинград 1928.

³⁵ В. о. с. 29, 31, 35, 36, 37 et passim.

³⁶ В. о. с. 36.

³⁷ Зборник за филологију и лингвистику VII, Н. Сад 1964, 210. Тамо је назначена и литература о овом проблему.

³⁸ По мом материјалу.

У тексту се јављају следећи покретни вокали:

кѣд 45, кѣда 41, теѣ¹ 39, 44, теѣе 41, 50, теѣѣк 42.

К о н с о н а н т и

57. Глас *x*. Очуван је сасвим добро у овом споменику. Исто тако је и у латиничком препису, нпр.

ликъ, ихъ, вацтинах, градских, схвати, роупахъ, прѣхъ, христѣне, хлапѣна 37—38 итд.

Поред нормалне употребе у иницијалној и медијалној, овај глас се чува добро и у финалној позицији. Не би се могло рећи да је *x* овако доследно писано по традицији. У тексту Закона иначе има доста одступања од устаљене норме, много феномена који су дијалекатски и који су у датој епоси били актуелни.

58. Специфичан феномен је појава *x* м. *z*, али у ограниченом броју речи:

1^о. нехѣ 39, 41, 42, 43, 44, 45, 49, 50, 55, 56, 57.

2^о. хи м. их 45.

Фонема *z* се супституише са *x* само у наведеним речима. Ова појава је загонетна. Место *их* у призренско-тимочком дијалекту имамо данас *ги*. Можда је *хи* управо једна фаза процеса ка коначном усвајању облика *ги*. Доказа за ову претпоставку, међутим, нема. Још нејасније је *x* у НЕХО. Да ли је то, можда, нека уска локална појава, па се писац текста повео за њом, или је неки други процес у питању, тренутно је немогуће одговорити.

59. Појава замене *x* са *z* позната је црногорским говорима³⁹, али је то процес супротног смера од процеса у овоме тексту. Појава звучног *у* као рефлекса гласа *x* у неким говорима⁴⁰ такође не може помоћи у објашњењу датог феномена.

60. Поред призренско-тимочког *ги*, *гу*, исте форме постоје и у граничним говорима косовско-ресавског дијалекта.⁴¹ Према томе, ако

³⁹ В. Рад. Бошковић, О природи, разитку и заменицима гласа *x* у говорима Црне Горе. ЈФ XI (1931), 179—196.

⁴⁰ В. Павле Ивић, Два главна правца у развоју консонантизма у српско-хрватском језику, Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду II (1957), 168.

⁴¹ В. о томе Речник косовско-метохиног дијалекта Глише Елезовића I—II, СДЗБ IV и VI, Београд 1932 и 1935. Те облике сам нашао и сам у периферним зонама косовско-ресавског дијалекта.

је *gi* добивено од *xi*, то не мора бити везано искључиво за призренско-тимочки дијалекат. Уосталом, у већем делу косовско-ресавског дијалекта постоји данас и *ji* м. *ix*, што такође може бити у вези са споменутиим процесом.⁴²

61. Према мишљењу проф. А. Белића почетак губљења *x* у већем делу српскохрватских дијалеката почео је у 16. веку.⁴³ Дијалекат који је у основи језика Закона о рудницима илуструје ово тврђење.

62. О гласу *џ*. Овај глас се употребљава релативно често у тексту Закона, нпр.

Ћеџана 37, џарнати, шџоџа, шџо'џа 38, заџарна 43, џџо'нич'ки 49, џџнтарце 50, џџрове 52, џџан'гарица 53, џџангари 55.

Нема ниједне речи са *џ* која није страног порекла. У овом тексту нема турских речи са *џ*, што указује да турских утицаја у језику још није било, као и да се законски текстови никако нису ослањали на турско законодавство.

Нема ни ономаатопејских речи са овим гласом.

63. О гласу *з*. Фреквенција ове фонеме има ограничен домет. Примера је мање него у дијалектима који овај глас и данас имају, нпр. косовско-ресавском, призренско-тимочком и др. Јавља се у следећим случајевима:

кнеза 37, кнезоу 52, 55, кнезь 52, 53, дроуз'џхъ 37, 42, звезде 51, тръпезоу 55.

Јавља се и као обележје броја:

з. 38, зи. 54.

64. Нема сумње да је овај глас постојао у XV веку. Има га већина споменика средњег века, што делимично може бити и утицај књижевног језика, али га имају и дијалекти за које се може претпоставити да су били у основи Закона о рудницима. Као што је познато, у косовско-ресавском и призренско-тимочком овај глас постоји и данас.

Спорно је да ли је овај глас у XV веку имао фонолошку вредност. Ограничен број примера у овом споменику не даје могућности да се то утврди. Нема минималних парова где би по критерију звучност-безвучност *ц-џз* били диференцијални.

⁴² По моме материјалу.

⁴³ В. Историја српскохрватског језика I, Фонетика, Београд 1960, 105—106.

68. Упоредивањем дијалекатског стања са примерима из Закона о рудницима може се закључити да је процес елиминисања *j* почео знатно пре 15. века и да је био особина многих дијалеката нашега језика. Специјално за дијалекат који је у основици овога текста тај закључак је сигурнији због следећег:

1^о. Текст обилује дијалекатским елементима па нема никаквог разлога да се сматра како је баш ова особина била конзеквентно заступљена под утицајем норми књижевног језика.

2^о. У Закону о рудницима има доста правописних одлика које изражавају дијалекатско схватање стања и веза елемената у ондашњој епоси. Тако је нпр. било писање *џ*, мешање полугласника, писање енклитике као интегралног дела са речју на коју се акценатски ослања итд., нпр.

аколисоу, аколисе, коудеџ, акомоу и др.

Обележавање њалаталности консонаната

69. Палаталност консонаната означава се по правилу писањем неког од јотованих вокала (лигатурама) иза одговарајућег консонанта:

1^о. Са *а*:

а) *к + а > љ*: Ключевика, пацика, загорчика 38, пипиновика, пилика 37, плакати 44, сврака 50, врека, вика 55 итд.

б) *г + а > ђ*: оуготан 42, крага 51, граган 53, новобурганиноу 56, оугагати, оугага 45.

в) *л + а > њ*: пола 39, родитела 37, жоуплана 51, коуплах 55, шпалата 43,

г) *н + а > њ*: Паланнина, вошпаннина 38, равина, срџдина, наидол'на, нангорна 50 итд.

Писање *к. м. љ* и *г. м. ђ* рашка је традиција. Међутим, уз ове гласове је долазио одговарајући знак да обележи фонолошку разлику ових гласова према *г* и *к*.

2^о. Палаталност се обележава и са три графичке варијанте гласа *и*:

а) Са *ѝ*:

крѝоки, рекѝи 42, прикѝи 56, подвигноутѝемь 49, нанвоѝи 51, иланѝи, кнѝге 56, нѝх 50.

б) Са і:

продаваюки, износеки 55, говореки 57, доносеки 52.

в) Са ы:

доки (в. т. 26/2).

3°. Са ю

— векиє 42, измекіє 38, оүсхокиє 39, хокиє 48, цекіє 52, плекіє 53.

— догиє 42, тв҃гнем 43, погиє 43, нагиє, прегіє 50 говегіє 53, загиє 40.

— болиє 42, недеље 39, ниегово 44, ниемоу 48, последниемоу, верованіє, коніє 48.

— божлиє 49.

4°. Са ю

— мегю, погют, погю, нагют 40, пегю 39.

— вокию 53, вожикию 54, некию 48, векию 47.

— оүчиню 37, крошню 54, мьню 47, в'кн'чаню 48, ню, званю 50, пс'бно 45.

— полю 39, христолювниваго, землю 37 итд.

5°. Има неколико истих случајева где је јотованіє счигледно извршено, али се то никаквим знаком не сбележава, нпр.

л + ѡ: волѡмь, неволѡмь 47.

г + о > ѣ: тоугом (= туђом) 39.

н + о > њ: нонно 40, и др.

Алтернатија по звучности

70. Иако постоје бројни примери у којима је полугласник у слабом положају испао, осећање за границу слога у највише случајева није изгубљено. Због тога процес асимилације по звучности није много интензиван. Неколико примера, ипак, указују да је до промена долазило:

1°. У сложеници: исц'ла 49.

2°. У везама речи: з дру҃жином 56, з дру҃гомь роупомь 39--40, з дру҃ге стран'к 48, вєс платє 54, з' дру҃гом' 43.

3°. сведож'ба 42, сведождва 47, св'кждвоу 40, св'кдож'воу 41.

4°. Предлог и префикс *wt* се најчешће тако и пише, али у неколико случајева налазимо *wd*:

wd (5) мєрив'ши 39, *wd*личи 44, *wd*шьль 47, *wd* г'р'ца, *wd* св'на 55, *wd* некоє, *wd* накази 56.

Ни у једном од ових примера не види се како је дошло до алтернације, јер су гласови иза *d* по правилу неутрални у овом смислу, али је јасно да више није искључиво *wt* у употреби. О овој појави у латиничком препису је говорено (в. т. 15/6).

Алтернација по месту творбе

71. И ова појава није веће фреквенције. Алтернација по месту творбе реализује се само у везама речи, и само у случајевима који су иначе познати и ранијим споменицима нашег језика, нпр. Душанову Законнику и др.

ш ниль 42, 45, ш ном 43.

И ова као и претходна алтернација биле су захватиле дијалекат који је у основи Закона о рудницима. Разуме се, писар се држао и одређених правила у писању по традицији па се ширина ових појава довољно не види. Ових неколико регистрованих примера показују да је процес био у току.

Прелазак в у у

72. У овом тексту *в* као предлог и као префикс на почетку речи у отвореном слогу још увек се делимично одржава, нпр.

в землы 37, вѣ свон градь 37, и др.

вѣсего 37,

Међутим, има случајева кад *в* прелази у *у* нпр.

влезла 44, оу рѣпѣ 38, оу ... полю 42 итд.

Прелазак л у о

73. У дијалекту чији језик је у основи овога текста још увек се добро чува *л* на крају речи и на крају слога:

прихватиль, искал, дал 42, дал' 47, просил 44, продал, вѣшьль 47, двѣль 48, дѣль и дѣл 51 итд.

Облици мушког рода радног глаголског придева нису тако бројни, али и ово неколико примера показују да до процеса карактеристичног за дијалекте који су у основици књижевног језика још није дошло.

Слична ситуација је и са *л* у средини речи испред консонанта, нпр.

понедѣл'никъ 38, чистил'це 52.

Постоји неколико примера једне исте речи у којој се место *л* у средини речи јавља *о*. Реч је употребљена у неколико варијаната: *цолне*, *цовна* 46, *цона*, *цоном* и др. (*цолна* високонемачке речи *stolle*).⁴⁴ Реч није нашег порекла и изговор би могао бити онакав како су га схватили представници датог дијалекта. Да је ова претпоставка тачна, говори и чињеница што се *л* јавља у алтернацији с *в*. Могуће је да је изговор једноставно био схваћен без *л*.

У многим дијалектима нашег језика изговор страних речи знатно се удаљава од изворног изговора. Уосталом, тако је и у овом тексту у низу примера, нпр. немачко *Mundloch* изговара се као *мѣлохъ*, средњовисоконемачка реч *lehnenschaft* изговара се као *лемшатеъ* 39 итд.

У латиничком препису примера за ову алтернацију је више и они показују да је процес у дијалекту преписивача био интензивнији (в. т. 15/8).

Метатаџеза *вс-* > *св-*

74. Има примера који указују да процес трансформације *вс-* у *св-* још није завршен, нпр.

всаки 38, *всенепорочнѣи*, *всаго*, *вс* 37 и др.

Јављају се, међутим, примери у којима је метатаџеза извршена:

сваки 41, *свѣм* 46 и др.

Неке ситније особине
гласовног система

75. Има више ситнијих особина које се разликују од прилика у књижевном језику, а које су илустративне и за развој тих истих феномена у појединим савременим дијалектима, нпр.

1^о. У речи *шпаидафа* 54 пише се *а* м. данашњег *е*.

2^о. Има почетака сажимања *-оје-* у *о:* свога 43.

3^о. Сажима се са *и* *-оо-* у *о* после испадања *џ* у интервокалском положају: *свѣм* 43.

4^о. Сажимање се јавља и у *неѣ* > *не:*

⁴⁴ В. Закон о рудницима, 89.

да се не волна *зв'вѣти* 39, да се не волна заложити 41, и тои не ница *врѣдно* 44, да ю не волна ... изгнат 44, ере моу не оу законоу 46, тои не оу законоу 50, аколи роупе не драго 50.⁴⁵

5^о. Нормално је очувана секвенца *шиј*, углавном где се и данас изговара, нпр.

пице, ницо 43, цогодер', цо 44, поуца 49 итд.

6^о. Слично је и са секвенцом *жд*: *иждене* 56.

7^о. Реч *сведоџба* пише се као *сведоџ'ба*, а и као *свѣдождвоџ* (в. т. 70/3). Јасно је да је *ч* испред *б* изговарано или као *жс* или је на тај начин обележаван глас *и*. Да је ово тачно, види се и из покушаја да се у правопису и на други начин обележи овај глас, пише се и *ЖД*.

8^о. У такожде 51, секвенца *жд* је место данашњег *ђ*. Нема сумње да је овде сачуван архаичнији начин писања. И у овом тексту, као и многим другим у средњем веку, *ђ* се бележи као *г* + неки палатални елемент.

9^о. Секвенца *чл*- још је увек добро очувана, нпр. *чловѣка* 50, *чловѣкловию* 37.

10^о. Сачувана је и секвенца *чт*- у речи *чтѣтоу* 42. Још нема промене у *шиј*.

11^о. Место алтернације *з/жс*, у придеву *брз* и његовом компаративу, постоји однос *з/жс.ь*: *вржле* 49, *врж'ле* 50.

12^о. Секвенца *-дц-* није још упрошћена, нпр. *сѣдцоу* 44.

13^о. Није упрошћена ни секвенца *-зди-* у *упѣздни* 52.

14^о. У неким случајевима није упрошћена ни секвенца *-шд-*: *шда* 49, у другим је упрошћена, нпр. *шда* 48.

15^о. У облику презента *поч'ме* 50, још нема секвенце *-чи-*.

Фонолошки систем

76. Поред пет стандардних вокала, познатих и савременом књижевном језику и многим дијалектима, у овом тексту је у употреби и један полугласник. У јакој позицији има самогласничку функцију. Промена полугласника у глас *а* минимално је заступљена у овом тексту (в. т. 41).

⁴⁵ У средишној зони косовско-ресавског дијалекта ова сажимања су такође позната (по мом материјалу).

77. У употреби знака за *џ* има извесне регуларности, али сем претпоставке, нема података који би потврђивали да *џ* има и посебну фонолошку вредност. Незамењено *џ* у неким периферијским и исељеничким говорима⁴⁶ није од велике користи као доказ. Није нађена ниједна позиција у којој се овај знак доследно пише и која би послужила као потврда постојања и самога гласа. На то би једино указивала увећана фреквенција његове употребе после појединих консонаната (в. т. 27).

78. У тексту су регистровани и самогласно *р* и самогласно *л* (в. т. 50—55). Међутим, док се самогласно *р* конзеквентно чува, дотле се самогласно *л* мења у *у*. Нису нађени примери који би указивали да ова два гласа имају и фонолошку функцију кад су самогласни; односно, нема ниједног минималног пара у коме би *р-р* или *л-л* у истом фонетском контексту били диференцијална средства. Овај закључак односи се само на примере из овога текста. Дијалекат је могао имати и богатије језичке односе који овде нису нашли свога одраза.

79. Нема посебних знакова за *ћ*, *ђ*, *њ*, *љ*, *ј*, *џ*.⁴⁷ Међутим, њихове гласовне вредности обележавају се са *к*, *г*, *л*, *н* + неки палатални елеменат. За *ј* се употребљава *и*, што одговара правописној традицији у ћириличким споменицима средњег века, а и стварној вредности овога гласа.⁴⁸

Место *џ* пише се или *ж* или *жд*.

80. У нормалној употреби су *џ* и *х*. Први глас се налази само у страним, други и у нашим и у страним речима.

81. Нема сумње да знак *з* обележава одговарајући глас у језику писца овога текста, али нису пронађени минимални парови којима би *џ-џ* имали фонолошку дистинктивну функцију.

⁴⁶ В. Павле Ивић, Дијалектологија српскохрватског језика, Нови Сад 1956, 209—215.

⁴⁷ Очигледно је колебање у обележавању гласа *žd*. Некад се пише као *ž*, други пут као *žd*. Међутим, његово постојање као посебне фонеме је неоспорно.

⁴⁸ У српскохрватским дијалектима *ј* и *и* нису потпуно издиференцирани. Уз то, у науци је постављено питање да ли *ј* има статус аутономне фонеме, или је то само алофон фонеме *и*.

О АКЦЕНТУ

82. Већина речи у овом тексту је акцентована. Знаком ‘ обележавано је само место акцента. Нема већих колебања у фиксирању места акцента па се може закључити да је писац Закона био већ раније упућен у акценатске проблеме. Највероватније је реч о човеку који је за оно време имао и солидно филолошко образовање.

Иако све речи нису акцентоване, основне акценатске вредности се могу утврдити упоређивањем са савременом ситуацијом.

83. Акценат је стављан, као што се то и данас практикује у највише случајева, изнад вокала. У овом погледу разликује се само ‘, где се акценат ставља иза знака. Није искључено да је до ове разлике дошло из техничких разлога. Знак за ‘ је нешто дужи него остали знаци за вокале. Да би се избегло дуљење текста у вертикалном смеру, акценат је стављан на овакав начин.

84. С обзиром на то да је употребљаван само један знак за акценат, то се о квантитативним и квалитативним вредностима акцентованих вокала може говорити једино ако се упореде са савременим акценатским системима.

Од посебног је значаја што је преношење силазних акцената из финалних и медијалних позиција било већ почело и узело шири замах.⁴⁹ Следећи примери то јасно илуструју:⁵⁰

Мѣрѣи I, рѣдителю, тѣлико, рѣдителѣ, словѣдох, зѣкон, господина, вѣло II, нѣгов, пѣтом, дѣлове III, роудѣу, оучинити, старѣшине, вѣнчана, вѣнца IV, соудом, роудѣ, заложити V, гоувѣ, свѣдочи, вѣлегѣ, потвори, вѣла VI, дѣлова, плѣтѣ, толико, свѣдожѣва, дроугѣвати, свѣдочи, оучинити VII, промѣнила, дѣже, тѣгѣмѣ, в завраню, роудѣу, нѣговѣ, рѣзлогѣ, дроужина, дѣлови, вѣдно, изгоувити IX, вѣла, соудѣ, вѣдарскоу, рѣботѣ, дѣжине X, роудѣ, оучинили, говори XI, свѣтѣа, чѣне XII, рѣда, коупѣа, соудѣна, полѣвиноу, плѣтѣ, крѣве, соудѣнномѣ, штѣговори, крѣвином, вѣло, зѣконом, волѣсти, оучинѣа, дѣлове, потвѣрити, коупѣць, дѣловѣ XII, поклѣнѣа, показати, завранити XIII, пѣстави, посвѣдочи, правѣцем, роудѣ, чѣни, зѣконѣ XIV, дѣветѣ, вѣртили, XV, вѣнчалѣ, зѣконѣ, зѣконнѣ, вѣртили, ѣзвѣвати XVI,

⁴⁹ Има извесних примера који могу бити спорни с обзиром на акценат тих речи у књижевном језику, а и према дијалектима који би могли бити основица пишчевог језика. Међутим, највећи број акцентованих речи је лако објаснити према савременом стању.

⁵⁰ Акценат се цитира према фотографисаном издању Закона о рудницима. Радојичев препис није акцентован.

д'ѣловѣ, залѣжити, прѣкоупивѣши, вравех', жоуплианина XVII, половина, половиноу, глѣва, глѣвѣ, соудити, ниеднога XVIII, соудови, штсече, глѣве (ген. јд.) цѣноу, работа, вѣн'ць XIX, жоуплианинѣ, прѣдава, чинити XX, жѣна, властѣлинскога, латинех', латинѣ XXII, латин'скы, неговѣ, синорь, шведѣочи XXIII.

85. Понегде није сигурно да ли је реч о ' или ^, нпр.

1^о. У акузативу јд. именица жен. рода данашње II врсте: роудѣ, страоу и др.

2^о. То исто важи и за ниеднога. Има дијалеката, нпр. тако је и у косовско-ресавском⁵¹, у којима у овој позицији алтернира ^ и '.

86. Велик број речи је с непренесеним акцентом. Сразмерно их је много више него речи у којима је преношење остварено.

Процес је несумњиво био у току. У том смислу говоре и делимична колебања у бележењу акцента, нпр.

оучинила—оучинила, воєводино—воєводе, половиноу—половиноу, разлог—разлог, динаре—динаре и др.

87. Друкчијег карактера је акценатски дублет дроугѣвати—дроуговати. Овај дублет и њему слични постоје и данас у косовско-ресавском дијалекту.⁵²

88. Има извештан број примера које је тешко подвести под неки данашњи акценатски систем, нпр.

1^о. годиноу III, слободна III, шпрати IX, записници, верѣвана X.

2^о. Роудничанина, кошничанина, трепчанина III.

У речи *слободна* овакав акценат може настати аналогичном према *слобода*, али је порекло акцента у осталим речима прве групе тешко одредити.

У другој групи је, изгледа, био устаљен овакав акценат за већину именâ на *-анин*. То, уосталом, може бити и чисто локална ствар.

89. Акценатска слика презентирана у овом тексту упућује на то да су већ у време писања Закона квантитативно-квалитативне прозодијске вредности имале и фонолошку функцију.

90. Број прозодијских фонолошких фактора био је исти као и у дијалектима основице савременог књижевног језика. Дистрибуција,

⁵¹ По моме материјалу.

⁵² По моме материјалу.

међутим, није сасвим иста. Евидентна разлика према савременом књижевном језику јесте и велики број непренесених акцената, пре свега, из медијалних позиција. Исто тако, има непренесених акцената и из финалних позиција, нпр.

законъ, искать III, тѣгѣмъ, имать, своѡмъ IV, шпѣтъ, разлогъ, еднѡмъ IX, начинъ⁵³ XII, напорѣда XIV, поповъ XIX, четврѣтъ XXI и др.

91. Из ових и сличних примера може се релативно лако, поредећи са савременим језиком, извући закључак и о постојању квантитативних опозиција у преакцентским положајима. Разлике у квантитету после акцентованог слога нису ничим обележаване па је тешко одредити где су се све налазиле.

Да ли су постојале фонетске разлике између вокала у акцентованим и неакцентованим слоговима, из текста се такође не види.

92. Бележење акцента је, као што је речено, углавном врло коректно и прецизно. Не би се могло рећи да је само традиција одлучивала у томе. Писац Закона је, по свој прилици, био из дијалекта у коме је преношење било увелико активан процес. Проблем је како разрешити питање којој дијалекатској формацији припада оваква дијалекатска структура. Нема никакве сумње да данашњи косовско-ресавски дијалекат, по овој особини, не би никако могао бити основица пишчевог језика. На највећем делу територије косовско-ресавског преношење кратког акцента из финалних слогова је остварено, али се зато дугосилазни акценат нормално налази у овим позицијама. С друге стране, у овом дијалекту је мало примера да се дугоузлазни акценат налази ван пенултима. Уколико се и јавља, место му није стабилизовано, нпр. *napisao—napisào, stràne—strānē, glāvama—glāvàma*⁵⁴ итд.

Писац је могао бити пореклом из неког дијалекта који је већ знао за ово преношење. Новобрдска средина вероватно није била дијалекатски јединствена. У њој су живели људи с разних страна. Било их је доста из приморских области, Дубровника и других приморских градова. Није искључено да је писар, живећи у тој средини, усвојио многе дијалекатске особине новобрдске области, али је осећање за акценат задржао из свог говора.

⁵³ У косовско-ресавском постоји у неким од ових речи сличан акценат, нпр. начин, разлог, своѡм. Материјал је из средишне зоне косовско-ресавског дијалекта, из говора околине Трстеника.

⁵⁴ В. о овоме Д. Јовић, Трстенички говор, СДЗБ XVII, Београд 1968, 31.

Ако као полазну основу узмемо акценат, онда је јужноморавски говор још мање могао бити у основици овога документа.

Истина, треба имати на уму да је текст из XV века, значи пре великих сеоба, па многи наши закључци имају само хипотетички карактер.

93. Акценатски систем овога списка показује да је померање силазних акцената за један слог према почетку речи почело пре XV века. Ширина процеса у овом документу, писаном почетком XV века, овакав закључак сигурно потврђује. Према томе, овај податак донекле коригује претпоставку проф. А. Белића о хронологији ове појаве. Он, додуше, не говори кад је процес почео, али тврди да је извршен у току XV века.⁵⁵

94. У Душановом Законнику (Призренски рукопис) бележење акцента није овако регуларно и прецизно као у Закону о рудницима. Уз то, место акцента у Душановом Законнику је врло често друкчије.⁵⁶

РЕЧИ И ЊИХОВЕ ПРОМЕНЕ

Именице

95. У дијалекту који је у основици говора писца Закона већ су се извршиле многе промене које падежни именички систем увелико приближавају или савременом књижевном језику или неком од постојећих дијалеката. Падежни систем има мало елемената који би указивали на везу пишчевог говора с неким делом призренско-тимочког дијалекта. На основу овога може се претпоставити следеће.

1^о. Могуће је да јужноморавски дијалекат није још увек био развијен у данашњем смислу.

2^о. У основици текста није морао бити јужноморавски говор.

3^о. Мало је вероватно да оваква структура облика може бити резултат доследног придржавања норми књижевног језика. Кад би тако било, не би биле регистроване иначе бројне промене у свим областима према старијој развојној фази нашег језика.

⁵⁵ Белић дословно каже: „У току XV века, у једном делу наших говора, по свој прилици у Херцеговини извршило се померање ова два стара акцента (° и °) за један слог према почетку речи . . .“. В. Основи историје српскохрватског језика I. Фонетика, Београд 1960, 160.

⁵⁶ С обзиром на то да поређење ова два акценатска система нема посебног значаја за овај рад, материјал из Душановог Законика се не наводи.

96. Особености именичког фонда према савременом језику су следеће.

1^о. Рударски термини су по правилу страног, углавном немачког порекла.⁵⁷ Највећи део их је изговорно преиначен, највероватније према говорном осећању представника дијалекта који их је усвајао први. Велик број таквих именица у савременом нашем језику не постоји.

2^о. Известан део именица словенског порекла су данас веома ретке или никако не постоје.

Именице мушког рода данашње I врсте

97. Известан број именица се пише с полугласником на крају, друге не, нпр.

свѣтъ 37, законъ 37, рокъ 44 и др.
закон 38, запис 44, глас 45 итд.

О овоме је већ говорено (в. т. 33).

98. Именица *човек* пише се на два начина: *чловѣк* 46, *човека* 56. Очигледно је да се секвенца *чл-* упрошћава.

99. У именици латинин 55 још нема елиминисања једног од два узастопна слога *-ин-*.

100. Пише се још увек *-л* на крају у неких именица: *ѣпал* 51, *дѣла* 51.

101. Именица *стоуп* јавља се само у овој форми. Тако је данас у косовско-ресавском дијалекту (в. т. 54—55).

102. Данашње именице на *-ѣц* још имају секвенцу *-ѣць*:

палѣць 52, *прѣкоупѣць* 52, *венѣць* 53.

Овако је и са именицама на *-ѣк*

момѣк 55, *гвоздичѣк* 56.

Генитив јд.

103. Јавља се с предлозима, с обавезном одредбом и без предлога:
— *месеца геноуѣѣа, вѣсе дѣни живота моего* 57.

⁵⁷ В. о овоме Н. Радојчић, Закон о рудницима, 73—90.

³ Јужнословенски филолог

- законикъ ... Стефана Деспота, светаго Симеона 37.
- има рока, не боуде гварка 38, ни да може в'кнца 39, не оузима една к друуге поуџа 40, ннеднога посла 52, ни хл'ѣва 53.
- ѡт патр'арха кур' спир'идона, ѡт в'сего народа 37, ѡт еднога пара 42, ѡт товара, ѡт ѡвна 51, ѡт тар'ца, ѡт пр'ѣкоупе 55.
- кромѣ кнеза или царинника.
- износеки из града 55,
- без оупроса 42, без' динара 54.
- до рока 41.
- оу оубарара 41.
- поср'ѣд града 55.
- пр'ѣгнѣ ѡв'ѣда 53.
- два д'ѣла 51, ѣ. конга 45.

104. Последња два примера показују да је у току процес формирања бројне конструкције, али, као што ће се видети, уз бројеве од 2—4 налазе се и облици множине.

Датив јд.

105. Ни облик овога падежа, као ни претходни, не разликују се од данашњег. Наставак се пише двојако, оу или ѡ, али је то, као што је општепознато, исти наставак.

- въ в'кликомоу амир'ѣ паразитоу 37, къ ц'ѣхоу 49.
- глоба кнезоу 51, да кажоу ѡр'варароу 39, гваркѣ гваркоу 41, плат'а хоутманоу и д'акоу 42, ... или друугомоу члов'ѣкоу 46, ед'нѣ дел ... кнез'оу 51, пр'ѣмникѣ быти по нас пр'ѣстола господства моего 57.
- да се не доужит новов'р'ганиноу 56.

Акузатив јд.

106. Акузатив једине употребљава се у слободној форми и са предлозима, али према савременом језику нема неких битнијих разлика, нпр.

- пр'ѣхъ съв'ѣтъ, да имѣ оучиню законъ 37, наидоше вышеречен'не члов'ѣке к'д., Коина, Коукашина 37—38.
- въ ... грады 37, за в'ѣтры 38.
- за ѣ. понедел'нике 38.

Занимљив је пример акузатива уз број три. Место генитива, односно падежа бројне конструкције, употребљен је акузатив мно-

жине. Ово потврђује ранији закључак да бројна конструкција, у дијалекту који је у основи овога текста, још нија била формирана

Вокайив јд.

107. Употребљен је само један пример:

дла'ти сьмь врате ... половиноу аспири 47.

Инструментал јд.

108. Употребљава се типичан инструментал оруђа и у томе нема разлика према књижевном језику:

килавом оудари 39, шкѣпих' ... залтопечатником' 57, метноут гвоздичком 56.

109. Има и псеудосоцијатива:

сь швомь 45, сь своємь жам'коцком 46.

110. Инструментал места без предлога:

иде шонор'томь 48, пробіе прав'цемь 49, провоемь наги 51, новем провоемь 43, новем' шлагом 43, коем шлагом 49.

111. Следећа група примера разликује се од претходних:

да се залага законом' 41, ниеднемь соудом 40, речен'ним шбразомь 56.

112. Следећи пример је специфичан и битно се разликује од савременог језика:

да се личи (објави) штроком оуф'вараркемь 51.

113. И следећи примери инструментала с предлозима одговарају савременом језику:

пѣд соудом 44, пред оувараром 44, за граганиномь 55.

114. Инструментал јд. именица м. рода има наставке као и данас: *-ом* или *-ем*. Репартиција ова два наставка је доследно спроведена. Ако је финални наставак тврд, наставак је *-ом*, ако је тај консонант мек, наставак је *-ем*. Иза секвенце *-ий-* наставак је *-ом*. Реч је, истина, о једном примеру и то у речи страног порекла па није сигурно да је тако увек.

Локатив јд.

115. У локативу једине употребљавају се два наставка:

по р'ѣдоу 39, по соудѣ 45, по ... оутвороу 47, по законуу 52, по градоу 53.

ш кнезѣ 52, ш крѣгѣ 39, ш слоноу 49, ш лазѣ 42, ш записоу 43, ш карѣ 45, ш нароучникоу 47, ш вѣтроу 51, ш трѣгѣ 53.

ш вожику 54.

на пазарѣ 53, на столѣ 48, на трѣгоу 53.

оу градоу 56, ѣ законѣ 46, оу цѣхоу 50.

по днѣве 45, ш соудѣ 52.

У локативу јд., по примерима овде употребљеним, изгледа да је скоро потпуно преовладао наставак -у. Свега два примера су с наставком -е: *йо днѣве* и *о суде*. Први облик употребљен је у изразито прилошком значењу и значи *д н е в н о*.

Судећи по локативу, нема ни помена о продирању аналитичке деклинације, мада се промене очигледно врше у падежном систему па се примери њихови рефлектују и у овом споменику.

Номинатив мн.

116. Номинатив се јавља по правилу с наставком као и у савременом књижевном језику:

чловѣци, оурѣбарари, хоутѣмани, маршани 40, маѣшанини 43, гварци 42, записници 56, люди 45, дѣлови 46, конїи 49, равотници 51, царинници 52, роуп'ници 53, соудови 52, швѣтери 54, подзѣв'ци, властници 55.

Напомене:

1^о. Именица *маршанини* јавља се и у скраћеној форми *-маршани*.

2^о. Колико се види из примера *делови*, *судови* инфикс *-ов-* је већ обичан.

3^о. Од именице *део* номинатив је *делови*, али и *делове* 44, 50. Нема сумње да је овде реч о аналогiji према именицама које су имале овакав наставак у номинативу множине.

117. Још увек постоје два облика, од две посебне основе, за номинатив од именице *човек*: *чловици*, *люди*.

Генитив мн.

118. Као и у савременом језику употребљава се и с предлозима и без предлога. Највећи број примера је без наставка:

вивших¹ царѣ 57, и доврнх¹ чловѣкѣ 56, светых ... краљевѣ 57, выст изъшъствіе иноплѣмен'ник 37.

и шт граганъ 55, шт латинъ 55, шт предѣлъ градских 56, кто шт гварѣкѣ 43, шевѣнъ соудовъ 51.

119. Генитив уз бројеве је такође највећим делом без наставка:

има ѣ. сеж'нъ 38, плати ... дѣ. перпер 45, от ѣ. вравъ 51, по ѣ. динарѣ 54.

120. Генитив с наставком је углавном уз бројеве и количинске прилоге, али га има и у два друкчија случаја:

ѣ. литрѣ динара, из ѣ. сежнѣ 48.

много дѣлова има, мало дѣлова прихватиъ 42.

от дѣлова 43, шт инѣхъ архіеренх¹ 37.

Наставак у ген. мн. упућује на дијалекте у којима је ова особина развијена. Реч је о дијалекту који је већ у 15. веку имао интензивнији развој падежног система који одговара у многим особинама савременом књижевном језику. Резултати тога развоја били су јачи од традиције и нашли одраза у пишчевој писменој пракси.

121. Специјалан случај је генитив архіеренхъ. Ту је, по свој прилици, преношење локативног наставка у генитив, али из твр-дих основа, или је ово комбинација локатива с другим падежним наставцима у множини који на крају имају -е. Пример је из текста Деспота Стефана.

122. Најзад, и у овом падежу има неколико речи које имају инфикс -ов-, -ев-, усвојен за извештан број именица, нпр. делова, судов, краљев.

Датив мн.

123. Наставак у дативу мн. је стари. Још није дошло до процеса синкретизовања овог падежа с инструменталом:

да платет ... хоут'маномъ 48, забрала е жам'коцѣ гварѣком 45, ако се не плати работником¹ 50, а поур'гаром трети дѣлъ 51, не дав'ши га роупником 54, све да е записником¹ 44.

Акузатив мн.

124. Облици акузатива мн. нису у већем броју заступљени у тексту:

шловодих сїо землю и градовѣ, да се нандоут кѣ, чловѣке доврѣ, нандоше вышеречен'не чловѣке 37, променила гварке 43, и постави динаре ... да има половиноу дѣлове 38.

Један део облика је као у савременом језику и употребљава се у истим везама с другим речима. Међутим, у извесним позицијама, особито у бројној конструкцији, облик акузатива употребљава се у позицији за генитив. Слично је и у следећем примеру: половиноѣ дѣлове м. йоловину делова.

Инструментал мн.

125. Употребљено је само неколико примера овог облика:

- 1^о. зарѣчив'шим се печатми ... 40.
- 2^о. да иде ... с поургари и доври люди 52.
- 3^о. шгледав'ши оур'вараром' и доврѣми чловѣци 42.

Примера је мало па је немогуће успоставити тачан систем овог облика. Међутим, *йечайми*, указује да је дошло до извесног процеса мењања старог инструментала.

*Именице средњег рода**Номинатив јд.*

126. Употребљено је релативно мало именица средњег рода. господ'ство 57, коло 55, вглиевѣ 55, дрѣжало 48, брашно, вино 52. крововѣщенѣ 50, полоувраждѣ 51, изъшьствѣ 37.

127. О извесним фонетским особеностима у именица ове групе већ је говорено (в. т. 75/12). Треба напоменути још да остаје неупрошћена секвенца *-иц-* у дѣтца 47 и *-дсѣв-* у господство.

Генитив јд.

128. Нема разлике према именицама мушког рода, нпр.

моего господства 57, да се не доужит злата ради 56, ш законех новаго врьда 57, штъчьства ми 37, прѣко поля 46, шт сѣдѣ мѣста 47, ни вокта 55.

Датив јд.

129. Употребљен је мали број облика овог падежа у именица средњег рода:

закон ... вокоу и сочивоу 53, и нице стопанинъ синорь оучинити колоу 56, да си има синорь колоу 56, да донесоут господствоу ми 37.

Акузатив јд.

130. Употребљени су следећи примери:

прѣдох въ свои грады ново врьдо 37, лежале соут¹ много врьме 39, да стави прѣко врани дрѣво 39, чинно срѣвро коуцаю 56, вставила шнои мѣсто поусто 42.

шт говедо, ѿ динарь 51.

Према савременом књижевном језику су разлике само у следећем. Место генитива *много времена* употребљено је *много време*. То се и данас чује у дијалектима, између осталог и у косовско-ресавском.

Што се тиче употребе предлога *шт* уз акузативни облик, ту могу бити две ствари. Или је ово писарска грешка, или је то пример продирања аналитизма у падежни систем. Мало је примера који би потврђивали ову другу могућност.

Инструментал јд.

131. У облику инструментала нема разлике према књижевном језику:

оучнише ... повелѣиѣмъ 38, корит¹цем¹ из¹мекѣ 38, зва подвижноутѣиѣмъ 49, своем полеиѣмъ 40.

Локатив јд.

132. Облика локатива има доста. Употребљавају се са различитим предлозима, нпр.

по човеколюбию, по повелѣнѣию 37, по нашѣдствѣию 40.

въ вѣнчан¹ю 39, въ еденю 40, въ ... полю 42, въ пасваню 40, въ потезаню, въ припѣщеню, въ явленѣию 40, въ зван¹ю 50, въ виноу 51, въ месѣ 53, въ вѣскрѣсенѣию 54, въ забран¹ю 44.

оу ... полю 39, оу мѣстоу 55, оу срдцоу 44, оу годицоу 48.

на мѣстѣ 38.

Генитив мн.

133. Употребљена су само два примера:

шт друзѣх мѣстехъ 48, из ревьръ зове 50.

Први пример је специфичан. Генитив *месѣх* може бити аналогичном према *друдзех*. То се могло остварити и из тежње за конгруенцијом.

У косовско-ресавском, нпр. постоји *на све месѣе, на друге месѣе, на две месѣе*.⁵⁸ Ово је несумњиво остатак двојине. Према томе, не би се могао искључити ни утицај двојине на формирање овог облика. Даље, могуће је претпоставити и утицај наставка за локатив. Овакав закључак се намеће утолико пре што је иначе у косовско-ресавском дошло до парцијалног синкретизма генитив/локатив, мада би оваква форма више одговарала ситуацији у црногорским говорима. Пример је ипак усамљен па по свој прилици и није од веће важности.

Други пример је без наставка *-а*, што је иначе карактеристика и именица м. рода ове врсте (в. т. 118).

Акузатив мн.

134. Нађен је само један пример:

шо годер нан (10) де на роупоу, или крамъ или ратъ, или оужа 43.

Инструментал мн.

135. Употребљен је само један пример:

соукна ... с поуци 54.

Локатив мн.

136. И за локатив има мало примера:

ш дрѣвѣх 55, ш колѣхъ 57.

Наставци су стари. Још нема никаквих промена које би одговарале савременом стању.

Именице женског и мушког рода на -а

137. Фреквенција ових именица је релативно велика. Има их доста које су страног порекла.

⁵⁸ В. о овоме, Д. Јовић, Трстенички говор, СДЗБ XVII, Београд 1968, 85.

Номинатив јд.

138. Завршава се на *-а* или *-ца*, нпр.

Плезда, глава 51, воевода 52, плоча 54, жена 55, вакцина 56, протопопа 52, соукна, врека 54.

Генитив јд.

139. Облика генитива јд. је доста па се може утврдити систем наставака за овај падеж:

1^о. *шт ... вѣре, шт ... работе 56, шт прѣкоупе 55, плати шт цовне 39, от манке ми кнегинице милице 37, шт роупе 44, плати шт шихѣте 45, шт свое ѡсмице 46, шт сѣдѣе 47, шт воде 49, шт свое воле 49, шт краве 55, ѡ накази 56.*

2^о. *без книги 55, без мѣре 41, без плате 54.*

3^о. *ѡ крѣгѣ роупе 39.*

4^о. *и помошѣю ... прѣчистѣе вогоматере 37, прѣко пола дроуге роупе 46, светаго ... савы 37, видеѣши повежденѣе земли 37, шт фраган них вере 55.*

5^о. *ѡо наге роуде 40, много роудѣк нашло 41, да плати глобе 52.*

6^о. *да соу дѣжинѣ, ширинѣ 45.*

7^о. *кроме ѡсмицѣк 40, кроме воеводѣк 55.*

8^о. *роупа конѣ роупе да ... 39, кон воеводѣк 52.*

9^о. *до срѣдѣк вечерѣ 41.*

10^о. *а оу срѣдѣк вечерѣ 41.*

11^о. *боудѣк оучинѣа потрѣбе ради 43, ради некое пизѣме 44.*

12^о. *ѡсвенѣ ѡсмице 42.*

13^о. *с кое стране, з дроуге странаѣк 48.*

14^о. *на ѡвѣк странаѣк 48.*

Генитив јд. именица ове групе у морфолошком смислу занимљив је у следећем:

а) Готово све именице усвојиле су наставак *меких* промена. Пише се као *-е* или *-ѣ*, или је то несумњиво један наставак.

б) Остало је нешто мало именица с наставком *-и*, односно *-ы*: *накази* (т. 2^о). Није сасвим сигурно да ли је ова именица деклинирана као именице основа на *-а*, па према томе овај пример нема велику вред-

ност.^{58a} Затим *Савы, землы* (т. 4⁰), што у овом тексту већ изгледа као архаизам. Примери су из текста Деспота Стефана.

Датив јд.

140. Употребљене су следеће именице у овом падежу:

шовне є закон 49, закон ... рывѣ 53, роупа да є шовне 39, да роупе ... плати 49, користь да нест роупе 50, да да шоне 50, шт нега є воеводѣ 51, да дава воеводѣ 54, ни коупле ни продає цѣкноу поставити 53, да роупе роупе не ... 39.

к рѣне 48.

За датив је уопшген наставак тврдиx основа, али се пише на три начина: *-е*, *-це*, *-ѣ*. Најчешће се употребљава *-е*.

Овакав развојни процес несумњиво упућује на дијалекте у којима је датив уопштио наставке тврдиx основа. Најближи Новом Брду је косовско-ресавски дијалекат па се може претпоставити да је морфолошка структура датог говора, у овом смислу, била иста као и у косовско-ресавском. И овде не може бити говора ни о каквој традицији у писању. Чињеница да је усвојен само један наставак, говори да је писац водио рачуна о карактеристикама говорне основице свога дијалекта.

Акузатив јд.

141. Облик акузатива нема разлике према књижевном језику. Разликује се делимично једино правописно. Пише се као *оу*, *ѡ* и *ю*:

1⁰. *страноу, землю, роудѡ, їлю 37, Николаѡ, годиноу, четтоу* итд.

2⁰. *оу рѡпѡ 38, да є оу сведож'воу с всталеми люд'ми 45.*

3⁰. *ѡо годерѡ нан (10) дѡ на роупоу 43.*

142. Мало је примера акузатива с предлозима па се из текста не може утврдити који су све предлози ишли са овим обликом.

Инструментал јд.

143. *а силом 43, продад кривином' 47, волм' или неволмь 47, правом мѣромь 53, другоим рѣпомь 48, хокне роупомь 48, неким кривином 47, тѣгомь шавномь 45, спен'зомь оучинїа 43, шавномь потеже 43, свомь шслицомь 40, тоугом рѣдом 39.*

^{58a} Вук бележи именицу *паказа* у својем Речнику, али с друкчијим значењем него у Закону о рудницима.

владајућомъ вѣсточною страною 37.

с книгомъ 47, з другомъ роупом 39—40, и з' другомъ се роупомъ караютъ за 43.

У инструменталу је готово потпуно преовладао данашњи наставак -о.м. У једном примеру налази се само наставак -ю, али је реч о архаизму.

Локатив јд.

144. И облик локатива, као и датива потпуно одговара данашњој ситуацији у косовско-ресавском дијалекту. Усвојен је наставак тврдих основа. На тај начин, остварен је потпун паралелизам с дативом, нпр.

по неволе, по неправде, по правде, по мѣре 47.

ш вѣре 37, в рѣпе и цовне, ш старѣшине 39, ш сведожѣе 46, ш потворе и продае 46, ш плате 50, ш ... воеводѣ, ш ковнице 52.

вѣ землы 37.

Последњи облик се издваја од осталих, али је то и у овом тексту архаизам.

Номинатив мн.

145. У овом падежу нема никаквих разлика према савременом језику и низу савремених српскохрватских дијалеката. Једине разлике су у правопису, али то није суштинског значаја.

цигнѣ 38, шмице 40, ногѣ 48, гловѣ 51, глове 55, клашине, црвие, скорне 54, виче 55, роупе, шаненѣ 39, мѣре 48, работе 52, плоче 54, коже 55.

Генитив мн.

146. Употребљено је мало примера:

глове ... шт плоча 55.

за оувѣнене рѣп 39.

кроме законех работех, кроме другех работах 43.

Генитив и ове групе именица илуструје започети процес утврђивања наставак -а. С друге стране, постоји и облик локатива у функцији генитива р а б о т а х, а затим и р а б о т е х. Овај други пример је, изгледа, настао аналогично према з а к о н е х из тежње за хармонијом облика.

147. Следеће именице у савременом језику се јављају само у облику једнине. У овом тексту, међутим, имају и генитив множине.:
за свѣтыхъ господ¹, вивших¹ господ¹ 57, шт властел 55.

Датив мн.

148. Употребљен је само један облик који није имао никаквих промена према старијим фазама нашег језика:

како и другѣм рѣпам 39.

Акузатив мн.

149. Употребљен је само један облик и он се не разликује од акузатива у савременом језику:

роупа коа не може све свое равоѣ шпалатъ 43.

Локатив мн.

150. Употребљава се још увек стари наставак у овом падежу:
у гловахъ 55, у фран'гарицахъ 53, у ващинах¹ 51, у своих ващинах 47, у шавинахъ 43, у шмицахъ 40, у рѣпахъ 38, у залогахъ роупн'нехъ 41.
на рѣпахъ 50.

Именице женског рода на ѣ

151. У овом тексту их има веома мали број. Исто је тако и мало падежних облика употребљено, па се само парцијално може успоставити слика падежног система ове групе именица.

152. Номинатив јд.: рѣч 56.

153. Генитив јд.: волести ради, ни солы 55.

154. Акузатив јд.: да моу оузмоу шноуи користъ 42.

155. Инструментал јд.: и помошю вожю 37. Овај облик је иначе архаизам и у овом тексту.

156. Локатив јд.: по смръти 37, у помокѣи 49.

157. Генитив мн.: з. педи, ѡ. педи 45, ѡд. людѣи 38.

Именица *људи* је, разуме се, мушког рода, али има деklinацију по овој врсти.

*З а м е н и ц е**Личне заменице*

158. Систем личних заменица у принципу не показује разлике према књижевном језику. Наравно, постоје извесне разлике у појединим падежним формама. Комплетан систем ових речи није могуће реконструисати, јер у овом споменику сви облици нису употребљавани.

Заменица за њрво лице

159. У номинативу јд. употребљен је само облик *азь 57* и он је као у старословенском језику. Употребљен је у тексту Деспота Стефана.

160. Генитив јд. је нешто веће фреквенције, узимајући у обзир све личне заменице. За 1. лице употребљена су само два примера:

еже прѣжде мене ... 57, прѣжде мене вило 57.

161. Датив, јд. је далеко веће фреквенције:

за живота господства ми 57, светопочив'шаго ... ми родитѣла 37, роупа ми се не прѣстолаа 46, не трѣвоуют' ми 44, погы ми заложн 44, шт манке ми 37, влцина ми е 57 и др.

У употреби је само енклитичка форма ове заменице.

Заменица за друго лице

162. Употребљен је веома мали број облика ове заменице, што је и разумљиво с обзиром на карактер овога споменика. Од ове заменице налазе се само облици датива:

ево ти делови 44, дал' ти съм врате ... да ти соу аспри ... начьст 47.

Заменица за треће лице

163. Употребљени су облици за мушки и за женски род. Облици мушког рода не разликују се од данашњих, нпр.

он или он'

За женски род се такође јављају облици у данашњој форми, или се тим облицима додају партикуле, нпр.

она 43, онаи не прѣво работала 43.

164. Генитив јд. Налази се само један пример:

а шт нѣга ѣ воеводе 51.

165. Датив. јд. има доста облика за мушки и за женски род:

да моу е бащина, докле моу прилега, те моу запира {56, да моу се оузме 51, да моу е старица 35, ако моу не драго 39, да мѣ оузмоу 42.

Наставак је оу или 8, што се своди само на правописне разлике.

За женски род се налази већи број облика датива:

да ши се плати 45, додѣ ши не ви прѣшли 49, да ши се да 49, да ши се оузме 49, тоиш се прѣви ... погоуби 49, како ши се рече ... 53.

Датив се пише с почетним ш, изузев у једном примеру Тоиш (= то јој), где почетно И- може значити и конкретно обележавање јоте.

166. И у акузативу је употребљено по неколико примера за женски и мушки род:

тко га палачи 52, да га рыхна 49, ако ви га изнашли 42.

У мушком роду се налазе само енклитичке форме.

За женски род:

да ю поставе оу ... 55, и роупе ю зовоу, докле ю роупа ..., да ю има оу своємѣ полю, що годер догне на ню 50.

Употреба акузатива на ю у женском роду одговара данас таквој истој употреби у призренско-тимочком и косовско-ресавском дијалекту. У оба ова дијалекта такав облик је велике фреквенције.

167. И у инструменталу јд. има облика и за мушки и за женски род:

1^о. доуговати ш нимѣ 42, да ю пагнаю ш нимѣ 45, тере нимѣ ... мѣроу да поуца 49.

2^о. да се ш ном оугага 49, роупа е тоу да петеже ншм 46.

У облицима нема никакве разлике према савременом језику. Асимилација по месту творбе у неким случајевима налази се и у савременим дијалектима. То је управо у вези предлог + падежни облик.

168. За локатив јд. употребљена су само два облика:

аколи на ним стоупа не стси 57, докле на ним стоуп ... стси 56.

Овакви облици локатива су помало несвични, мада има дијалеката где су инструментал и локатив синкретизовани. Проф. А. Белић тумачи да је до синкретизма дошло аналогисм према једначењу

инструментала и локатива множине. Белић наводи примере и из XIII века, али за њих каже да нису поуздани, а не зна се ни како је до овога једначења дошло.⁵⁹ Сва је прилика да је ово у XV веку била особина народног говора.

Лична заменица за свако лице

169. Облици ове заменице по правилу се не разликују од данашњих.

170. У генитиву јд. употребљен је само један пример:
СТАВИ МѢСТО СЕВѢ 47.

171. У дативу јд. је такође мало облика:
СЕВѢ ДОБРО ДА ОУЧИНИ 43, КЪ СЕВѢ ПРИПОУСТИЛИ 42.

172. У акузативу су само два примера:
ДА СЕЧЕ И ПОД СЕВѢ И НАД СЕВѢ 48.

Као и у дативу, и овде је на крају -ѣ.

Овде би данас нормалније био инструментал. Да ли је ово почетак формирања аналитичког типа деклинације, није сасвим сигурно. Овакве рекције, уосталом, има данас и у косовско-ресавском дијалекту.

173. И у инструменталу је само један облик употребљен:
ДА ПАВНАЮ МЕГЮ СОВОМЪ 44.

174. Најчешћи облик ове заменице је, у ствари, енклитички облик у дативу:

ДА СИ ... ДРЪЖЕ 37, ДА СИ ИМА 43, ДА СИ ДОНЕСЕ 45, РОУДѢ ДА СИ ДОНЕСЕ 45, РОУДѢ ДА СИ ИЩУ 45, ДИНАРЕ ДА СИ ПЛАТИ 47, ДА СИ УТКОУПИ 56.

175. У множини заменице за прво и друго лице скоро нису ни употребљаване. Нађен је само један пример у тексту Деспота Стефана и то је облик акузатива:

ПРОЋЕМНИКѢ ВЪТІ ПО НАС⁶⁰ 57.

⁵⁹ В. Историја српскохрватског језика II/1: Речи са деклинацијом. Београд 1962, 122.

⁶⁰ У косовско-ресавском је забележена слична употреба: *иде за њо мене* (По моме материјалу).

176. Номинатив мн. заменице за треће лице је веће фреквенције:

шны наидоше 37, оны да поустеть, шни коино се прѣю 45, шни да не штаве 45, ере сѣ шны ... до рока, ако би шни кога ... 45.

177. Генитив мн. има неколико примера ове заменице:

ако шт ниχ¹ не би было, не би се шт ниχ нико гавѣа 47, да моу нитко шт ниχ¹ не оузымае 48, коали шт ниχ¹ сѣгѣши, ако се шт ниχ¹ 55.

Сви облици су с предлогом шт, свугде се на почетку пише н-, али се свакако изговарало као њ-. Сви облици су пуни, што је и природно, јер су употребљавани с предлогом који иде само с пуним облицима.

178. Датив мн. има више примера и сви су енклитике:

да имъ оучиню 37, пощо им е поставлено 54, да имъ заличи 42, да им речи не приме 45, да им се шгѣдаю, да имъ дадоу 45, да имъ соуде 52.

179. У акузативу мн. јављају се и пуне и енклитичке форме. Карактеристично је да се употребљавају и специјални енклитички облици у овом падежу. Поред их налази се и хи. Није искључено да је ово почетна фаза развоја призренско-тимочког *ги*. Можда је почетна фаза била метатеза елемената *их* па је касније дошло до формирања данашњег система. (О овоме х в. т. 58.)

180. Ово хи одговара косовско-ресавском *џи* у истом падежу. Паралелизам ових наставака и призренско-тимочког *ги* је очигледан, мада су резултати различити.

181. Систем облика за акузатив изгледа овако:

1^о. ако ихъ не шткѣпи 51, друуги ихъ воудѣ коупита 47, да их помага 45.

2^о. да их има како свѣ 47, що годерѣ хи сретѣ 45.

3^о. да се оу них сврактѣ 50, що е да за них 47.

182. За инструментал је употребљен само један пример:

кѣн соут властници под ними 55.

Овде је н- коначно везано за *ими*, али није дошло до промене облика у данашњем смислу.

Именичке заменице

183. Поред основних, употребљени су и неки облици сложених именичких заменица. Иако је фреквенција облика ових речи велика, цео систем се не може реконструисати, јер сви потенцијални облици нису употребљени.

Заменице тко, ко

184. У номинативу је употребљено више облика:

тко е љвѣа 57, ако се шт них¹ тко потисне 55, ко моу чим¹ поможе 50, тколи се нагне 55, а тко се оухвати 55, ако се тко нагне 54, кте год се намефи 41, ако их не шткѣпи тко оу сѣѣдоу 51.

Карактеристично је да је у употреби још увек тко, али се слаби полугласник не пише између *ѣ* и *к*.

Само једном је употребљено ко. То може бити и случајно испуштање почетног *ѣ*-, али никако није искључено да је овај облик почео да продира у говор.

185. тко + ли се пише заједно. Неакцентовано ли акценатски је било део целине са тко, па се схватало као део једне исте речи. Тако се, уосталом, енклитике схватају и данас у већине људи с недовољним школским образовањем.

186. ктѣ год се пише обично одвојено. Акценатски су то биле, по свој прилици, две посебне речи. Тако је и данас у неким дијалектима, нпр. у косовско-ресавском: *кѣ гдѣ, кѣ гдѣ*.⁶¹

187. За генитив је употребљен само један пример

ни шт кога речъ да не имаю ... 45.

188. У дативу је употребљено неколико примера:

ѣре комоу се не драго оугагати 45, комоу прода 47, ... комоу мѣра шда 48.

На крају се још увек јавља -оу. Нема облика са -е или облика без вокала.

189. За акузатив је употребљен један пример:

ако ви шни кога припоустили 45.

⁶¹ По моме материјалу.

⁴ Јужнословенски филолог

Овде се потврђује оно што је речено за наставак у генитиву: $-o > a-$. На тај начин успостављена је хармонија с одговарајућим именичким наставцима.

190. Инструментал:

да си има с кымъ ... 42, ... кимѣтѣ ѡсвѣдочи 41.

Други облик је непрозиран. Смисао текста упућује да је реч о вези *чим ѿо (ѿе) осведочи*. Употреба *ким* м. *чим* је свакако својеврсна, али из текста није могуће видети да ли је ово генерална особина говора или можда само стил писца.

191. Као што се види, *кто* м. *ко* у овом тексту је још увек обична појава, али се види да је дошло и до процеса замене *кто* са *ко*. На тај начин и овај текст потврђује закључак проф. А. Белића да је у XV веку дошло до утврђивања облика *ко*. Белић овако објашњава ову појаву:

„... с друге стране, под утицајем *кога*, *кому* итд. дошло је доста рано *ко*, већ у 15. веку“.⁶²

Заменица *ѿо*, *ѿа*, *ѿто*

192. Облици ове заменице употребљавају се у заменичкој и у везничкој функцији како је и данас. Ево неколико примера:

1 ^о . а ѿо е ниже 51.	5 ^о . а ѿо се ѡ продагахъ 55.
2 ^о . ѿо годеръ хи срете 45.	6 ^о . а ѿо соу глобе ѡсвѣнкъ ... 51.
3 ^о . за динаре ѿо се ковоу,	7 ^о . а ѿо е рѣпни соуд ... 52.
4 ^о . ѿо бываю глобе 55.	8 ^о . а ѿо соу мале равоте 52.

193. Фреквенција заменице *што* била је очигледно врло велика, што сасвим одговара савременом језику. Међутим, облици за све падеже нису употребљени. Нема нпр. генитива и датива.

194. За акузатив је употребљено више облика:

1. да соу волни соудити ѿо е вредно 56,
2. да плати ... ѿо ю има 50,
3. да гледаваю ѿо се продава 53,
4. ѿогодер¹ напѣ 44,
5. ѿо сам пригоди 55,
6. ѿо моу да вогу 42.

195. Поред наведених постоје и следеће везе:

крѡме ѿо^о = сем онога што; *кто* ви на ѿо платѣа 42. Обе везе су мало необичне за савремени језик.

⁶² Историја српскохрватског језика II/1: Речи са деklinацијом, Београд 1962, 126.

196. У тексту је употребљен и облик *что*, и то у језику главног дела Закона. Могућно је да је овај облик био још жив у дијалекту у XV веку. На то упућује и паралелно постојање облика *кто*.

197. И за инструментал има мало примера:

цона колиџ цѣхоу чил¹ поможе 49, комоу чимъ поможе 50.

Судећи по ова два примера, инструментал се није разликовао од овог облика у савременом књижевном језику.

Заменица нитко, никто

198. Употребљен је већи број примера, али само у номинативу. Према томе, немогуће је утврдити да ли је било неких специфичности у осталим падежним облицима.

не ви се ... нитко гвѣа 47, да моу не може нитко завранитъ 48, да моу нитко шт них¹ ... 48, да не прѣкоупи нитко 54, да не има нитко ... посла, да не има нитко за тои ... 52, и не запра моу нитко, да не вол¹нь нитко 56.

У номинативу постоје облици и с метатезом и без метатезе. Облик *нитко* употребљен је само једном. Метатеза је, дакле, била увелико извршена у овом говору.

Заменица ницо

199. Употребљен је само један пример у акузативу:

да не вол¹нь шт роупе ницо штнесе 44.

На основу овог једног примера не може се закључити да ли није било и облика са *-а* у номинативу односно акузативу.

Придевске заменице

200. Облици ових заменица су бројни, али такође нису сви употребљавани. Због тога је немогуће показати у целини какав је био систем облика ових речи.

Демонстративне заменице

201. За номинатив јд. има повелик број примера у мушком роду:

тъ не соуд¹ царинч¹ски 52, таи ... да плати 49, шнаи¹ [коуп¹ць 47, да моу штговори шны 47, швы чловѣкъ шставѣа 46.

202. Номинатив јд. женског рода:

шваи роупа 40, шнаи роупа 49, таи мера да се плати 48, таи (рупа) да е стареа 39, доскле не нагиє шнаи роупа 46.

203. Номинатив јд. средњег рода:

тон и оу законоу, не тон оу законоу 50, то ив се прѣво погоуви 45, то и нонно, тон све да се дрѣжи 48.

204. Употребљено је неколико облика номинатива јд. каквоћних заменица:

да моу се ззме такон (лој) 54, такови (човек) да си шткоупи главѣ 56, томоу е такон закон 47.

205. За облик номинатива јд. карактеристично је следеће:

1^о. Партикула *-и* веома се често употребљава у номинативу сва три рода. Облици без партикула су малобројнији.

2^о. У мушком роду има облика с неизмењеним *ь* а *а* испред партикуле *-и*, али има и облика у којима је ова замена спроведена.

3^о. Каквоћна заменица се јавља у две варијанте: *Такон* и *такови*, што се иначе очувало и до данас.⁶³

206. За генитив јд. је знатно мање облика:

Мушки род: шт тога е воєводе 51, шт тоган цо се нагиє 51, и того матере владичице наше 37.

У генитиву је употребљен и један облик генитива јд. старе заменице *съ*:

сего ради зкѣпих³ 57.

Карактеристично је да је генитив са *-о* као и форма *Сего* употребљена једино у тексту Деспота Стефана.

207. *И* у дативу јд. употребљен је ограничен број примера:

томоуи е законь 56, томоу е такон закон 47.

ако е драго шнен роупе 42.

208. Поред наведених облика постоји и један пример датива заменице *съ*:

златопечатникоу семоу 57.

⁶³ В. А. Белић, о. с. 131.

Ово неколико примера датива има следеће одлике:

1^о. Сви облици, сем датива заменице **Ћ** имају партикулу **-И** на крају.

2^о. У женском роду наставак је *-e + и*. Нема сумње да је *e < ě*, што је као у савременом косовско-ресавском дијалекту.

209. За акузатив јд. употребљен је релативно велик број облика:

1^о. *мимо тои да не кадѣ* 48, *за тои моу не може ...* 48, *за тои да им дадѣ* 45, *на тои друга ... да се не води* 42.

оњи коупѣ на шви начинѣ 47.

2^о. *да потеже ... ѧ тѣ шихѣтоу* 46, *да мѣ оузмоу оноуи користѣ* 42. *шловодихѣ сѣно землю* 37.

3^о. *шставили онои мѣсто поусто* 42.

4^о. *франгарица коа хлѣвѣ продава тѣ чини инакѣвѣ хлѣвѣ* 53.

Облик акузатива, као и осталих падежа, праћен је најчешће партикулом **-и**. Облик *сѣю* не налази се у главном делу текста. Што се тиче примера *инакѣвѣ*, значење му је и *никакав* и *дружчији*. Према томе, може се сврставати и у заменице и придеве.

210. Инструментал јд. има следеће примере:

ѣкоѣпихѣ ... сѣимѣ златопечатникомѣ 57.

сѣ швемѣ оустановомѣ 57, *какѣ да се онемѣ оустановомѣ* 53.

Наставак у мушком роду је *-em < ěm*, што упућује на дијалекте у којима је замена *-ě* била доследно екавска. Овакав наставак је данас у косовско-ресавском дијалекту.

211. Локатив јд. има следеће облике:

на шнемѣ шонорѣтоу 56.

стане на шнемѣ дрѣветоу 56.

вѣ симѣ да не волѣнѣ 56.

Облика локатива је мало. Наставак је по правилу *em < -ěm*, што везује пишчев говор за дијалекте у којима су синкретизовани датив, инструментал и локатив јд. у заменица и придева. Такав је, нпр. косовско-ресавски.

212. Облик *симѣ* је једини пример употребе облика ове заменице у главном делу текста. Сви остали су у уводу и закључку, дакле у тексту Деспота Стефана.

213. У номинативу мн. постоји само облик за мушки род и само од заменице *ѡни* или *ѡнан*.

Према томе, овим је ограничена могућност утврђивања система номинатива за све заменице овога типа у сва три рода. Употребљени су следећи примери:

ере сѡ ѡни гварци до рѡка 48, па соу почели ѡпетѡ ѡни гварци 41, аколи би ѡни, аколи би ѡни записници 46, и ѡны, ѡ. люди да несоу ... 53.

214. Генитив јд. Употребљено је мало примера:

ѡсвен ѡнеѡ ѡ. поѡр'гарѡ 55.

ѡт таковиѡѡ да неѡ тврѡдо 56.

Облик *ѡнеѡ* је од *ѡнѡѡ*. Тврда промена у XV веку је још постојала. У косовско-ресавском је та промена и до данас очувана.

Облик *таковиѡѡ* је највероватније настао мешавином придевске и заменичке промене.

215. За датив мн. употребљена су два облика али, судећи по контексту, спорно је да ли су у множини:

ѡнеѡ лавом да не волна ... четету оучинити 42.

а ѡнеѡ'зи вѡтѡѡѡ да не може лиѡроу искати 38.

У оба случаја текст је помало нејасан. Први пример може бити схваћен и као инструментал јединице у функцији локационог обележавања места.

216. За акузатив су употребљена два примера и сасвим су недовољна за неко уопштавање и закључке:

ѡкрѡпих' сѡ писанѡ 57.

негю ѡваи два шонофта 49.

О облицима заменице *сѡ* и њиховој употреби у овоме тексту је говорено (в. т. 212).

Посесивне заменице

217. У номинативу јд. јавља се, пре свега, посесивна заменица за треће лице и у сва три рода:

тко га оузвиѡ да ѡ негоѡ, тко седне на шѡр'ѡѡ да ѡ негоѡѡ 38, негоѡѡ троѡд' 56, тко ю ѡзвѡ негоѡ ѡ 49, докле ... ѡскеѡочи негоѡ ѡ 56

Као што се види, разлика према савременом језику нема.

218. У номинативу јд. је употребљена неколико пута и заменица **Њино**:

то е **ноино** 40, тои е **ноино** 40, то [е] **ноино** 43, то и е **ноино** 48.⁶⁴

Ова заменица постоји данас у косовско-ресавском и призренско-тимочком дијалекту.⁶⁵ У Закону нису нађени сви падежни облици ни облици за сва три рода па то отежава сигурније упоређивање са истом заменицом у споменутих дијалектима. Међутим, и само постојање ове заменице од посебног је значаја за ближу локализацију дијалекатске основице језика овога текста. У призренско-тимочком забележен је облик **њојн**⁶⁶, а у косовско-ресавском потпун падежни систем и сва три рода: **њојан, њојна, њојно** итд.⁶⁷

Облици ове заменице настали су несумњиво од датива јд. **њој + њн** **њојан** итд. Посесивни датив овога типа постоји и данас у косовско-ресавском, нпр.

*син џу и она или сна џоц и она ишд.*⁶⁸

219. Употребљено је неколико облика и за генитив јд.:

могo господства, в'се дани живота могo [57, молитвама ... родителја могo 37.

Примери овог облика заменице за 1. лице су употребљени у уводу и закључку. Карактеристични су и по вокалу *-о* на крају.

У овом падежу има и неколико примера заменице за треће лице и посесивне заменице за свако лице:

1^о. **шт** **негове** **бацине** 47.

2^о. **п'ћко** **ноинога** **пола** 42.

3^о. **шт** **свое** **воле** 49, **Из'** **свога** **пола** 43.

У генитиву јд. средњег рода уопштено је *-ога* м. *-ого*, али само у главном делу текста.

Интересантно је да је дошло до сажимања у свога, што је данас ретко у косовско-ресавском дијалекту.

⁶⁴ У латиничком тексту ова заменица постоји, али се тамо пише *њејно*, што значи да се друкчије и изговарала.

⁶⁵ В. Павле Ивић, Дијалектологија српскохрватског језика, Нови Сад 1956, 113.

⁶⁶ В. А. Белић, Дијалекти Источне и Јужне Србије, СДЗб I, Београд 1905, 21, 90, 423, 456.

⁶⁷ В. Д. Јовић, Трстенички говор, СДЗб XVII, Београд 1968, 123—124.

⁶⁸ По моме материјалу.

220. И од заменице *наш* употребљен је један облик у генитиву јд.

и тога ... *матере владичице наше* 37.

221. Датив јд. *Нађен* је само један пример:

и *непољмен'ноу вѣти моємъ златопечатникоу* 57.

Још је очуван вокал *ѣ* на крају.

222. Има више примера употребе акузатива, али ни они не обухватају све посесивне заменице:

1^о. *оу свое поле докы, да се врати свака оу свое поле* 40, и *да плати свое* 44, *ѡа моу требоуе на потребѣ свое* 45.

2^о. *Тколи ... свою вациноу да* 56, *свою вациноу* 47, *вѣз'вратих се вѣ землю свою* 37.

3^о. *прѣдох вѣ свои градѣ* 37.

4^о. *ако заге оу нѡино поле* 40.

У морфолошком погледу нема разлика овог падежа и истих облика у савременом језику дијалеката чије су особине сличне језику овога списка.

223. Инструментал јд. За овај падеж има неколико примера:

съ свем своємъ, роупа коа иде свѡм шанивномъ 46, *не може свѡм ѡшмицѡмъ* 40, *ѡпрашат свѡм шанивом* 43.

У мушком роду је наставак тврде промене како је данас у косовско-ресавском дијалекту.

Ова иста заменица у инструменталу женског рода два пута има сажимање: *свѡм*, што указује на две ствари. Прво, *ѡ* се у интервокалском положају није изгварало, и друго, долазило је до сажимања. Постоји сличан процес данас у косовско-ресавском дијалекту. У његовој средишној зони каже се, нпр. *своом*.⁶⁹

224. У локативу јд. још увек нема сажимања *-оє-*, што се види из следећих примера:

да има ... оу своем полю 39, *ѡо ю има оу своемъ полю* 56.

225. Номинатив мн. употребљен је само једном:

*сѣродници*⁷⁰ *чино соутѣ дѣлови* 42.

(О партикули *но* в. т. 319/3^о).

⁶⁹ По моме материјалу.

⁷⁰ У латиничком препису је *srodnici*.

226. И за акузатив мн. није употребљено више примера:

да има свѣ свое дѣловѣ 38.

да е лих све свое дѣловѣ 38.

Употребљени су само облици средњег рода.

227. За локатив мн. су нађена само два примера:

во своих ващинах 42.

Сачуван је наставак меких промена.

свака роупа 8 своех¹ вслицахъ ... да нице 50.

Овде се налази наставак тврдих промена. Значи да је процес уопштавања тврдих промена био у току. Према облицима других заменица могло би се констатовати да је већ у XV веку утврђивање специфичне дијалекатске структуре било у већој мери извршено.

Заменица сваки, свака

228. Општа придевска заменица није употребљена у свим падежима. Тако се не види целовит систем облика.

229. Номинатив јд. има облике за мушки и за женски род:

1^о. сваки да не верованъ ... 41, сваки да боуде ... 45, а сваки ковачъ ... 54.

Овде се очигледно по традицији пише *ы* на крају.

2^о. волна е свака роупа ... 46, продана свака 52, свака оу свое поле 40.

230. Заменички облик иде и испред и иза именице. Ако би ово била дијалекатска особина, то би значило да чвршће устаљивање места атрибута испред именице долази знатно касније, касније и од Вукових времена.

231. У дативу јд. има два примера:

словодно е свакомоу 48, свакомоу е слободна ... 38.

У овом падежу се још увек чува оу на крају.

232. Инструментал јд. има само један пример:

кошм хокіе ... сваком¹ да мѣри 48.

233. Локатив мн. Употребљен је само један облик:

во всаких потрѣбныхъ сѣдовѣх 37.

Локатив мн. очуван је још у старом облику. Нема једначења с инструменталом и дативом, што је за ово време и сасвим разумљиво. Уз то, овде је очувана секвенца *вѣ-*, што је иначе познато, између осталог, и дубровачким споменицима.⁷¹

Заменица вѣс, све

234. Номинатив јд. постоји за мушки и средњи род:

1^о. *све вѣстало ... 45, тои све да се дрѣжи 48, све да е записником ... 44.*

2^о. *сѣвѣ се вѣс сѣвѣ 37, а вѣстали хар'чь вѣс 48.*

235. У средњем роду нема мешања облика *све* и *сво*, што је карактеристика савременог језика.

У мушком роду нема замене полугласника са *а*. У латиничком препису долази до ове промене често.

236. За генитив јд. постоји само један пример:

шт вѣсего сѣвѣ 37.

У овом случају нема метатезе *вѣ-*, али има других примера у којима је метатеза остварена.

237. У акузативу јд. мушки род има облик *вѣс*. Средњи род *вѣе* и *в'ѣе*, што је, разуме се, исти облик:

жам'кощѣ вѣс да плати 41.

да си донесе све 47, све да прима 50, да их има како св'ѣ своју 42.

238. У инструменталу јд. су два примера:

сѣ свѣм своѣмѣ 46, цѣ коѣ зафар'на чимѣ може свѣмѣ тои е ноино 40.

Инструментал је сачувао стари наставак. Наравно, извршена је замена *ѣ* са *е* и метатеза иницијалне секвенце.

239. Генитив мн. Има само један пример:

прѣкко св'ѣх' њ. сежнѣ 50.

У овом облику наставак је старе тврде промене, што се такође данас налази у косовско-ресавском дијалекту.

⁷¹ В. А. Белѣћ, Историја српскохрватског језика II/1: Речи са деκлинацијом, Београд 1962, 129.

240. У акузативу мн. употребљено је више примера:

да има свѣк дѣловѣ 38, да е лихѣ све своје дѣловѣ 38, да прѣви-
васть ... в'се дѣни живота моего 57, да моу оузмоу ... за свех 42.

Морфолошки је необичан облик за свех. Консонант -х је нео-
чекиван. Није искључено да је овај облик настао аналогичном према
генитиву множине. До појаве синкретизма могло је доћи и аналогич-
ном према синкретизму генитив /акузатив јд., кад се ова заменица упо-
требљава уз именице које обележавају бића.

Заменица некон

241. У номинативу јд., као и у осталим падежима, употребљен
је ограничен број примера:

ако моу се види некон кривѣ 41, ако ю некон цѣхѣ ... 50.

Овакав облик и данас постоји, али није карактеристичан ни за
косовско-ресавски ни за призренско-тимочки дијалекат. Настао је
свакако комбинацијом *не* + *који*.

242. За генитив је употребљен само један пример:

од некое стране излази 56.

243. Акузатив јд. има више примера:

аколи би роупа некон паоуњ оучинила 50, да ши да ... за некон
оугогани 42, или некон ризик ... даи 42.

некою чететоу оучинити 42.

244. Локатив јд. има само следећи пример:

по некое неколи 47.

Овај падеж идентичан је генитиву јд, што је као у данашњем
косовско-ресавском дијалекту. Синкретизам ова два падежа у заменица
настао је највероватније аналогичном према именичким наставцима.
Овај пример, поред осталих, указује да су се основне карактеристике
косовско-ресавског говорног типа увелико формирале у XV веку.

Придеви

245. У номинативу јд. употребљен је повећи број придевских
речи, углавном мушког и женског рода:

да е лихѣ 38, да е дѣвиль 48, стади гварѣк 46, плаци мрѣчни 54
а еднострѣк (вар'ханѣ).

бар'хан моушки 54, прѣкоупца вок'ни, вин'скы, рѣпни соудъ, кол'ски работникъ 52, црковни соудъ 52, и събра се въс съвор градскы 37. да се не прѣкоупоуе цаоуг роупни 51, а штали е хар'чъ въс гвар'чки 48, бар'ханъ жен'скы 54.

да моу е вакцина словодна 46, голѣма роуда 42, поуста штала 43, ере е за мѣроу вѣдна 39, вѣкка добра.

водар'ска работа 45, аколи ви книга соудина 47.

Напомене:

1^о. У номинативу јд. нема много разлика према савременом језику. Придеви су описни или посесивни. Наставци су као и данас, ако се изузме писање појединих наставака по традицији.

2^о. Придеви су углавном неодређеног вида, али има и понеки пример одређеног вида, нпр. стафи гваркъ.

3^о. Има неколико придева који данас не постоје, нпр. лихъ, мрѣчни, роупни, а има и таквих који су познати и савременом језику, али се не употребљавају у онаквим везама као што то налазимо у Закону, нпр. кол'ски работникъ, прѣкоупца вок'ни, вин'скы.

4^о. Из наведене групе придева изразитије се издваја: кон' плоча по, ѣ. дннар. а ине плоче по, а. итд. 54. У члану где се овај пример налази, утврђују се цене плоча. Сва је прилика да је ово стари посесивни придев, чије остатке налазимо данас у петрифицираним *Никољдан*, *Јовањдан* итд.

5^о. У облицима на -ски и сл. наставак је и или м, за мушки род. У једном примеру постоји и -и.

Није лако данас утврдити да ли је овакав наставак написан по традицији или је то покушај обележавања дужине наставака. Пре ће бити да је ово по традицији. Исти пример се налази и у латиничком препису.

246. За генитив јд. није употребљено много примера, али и ово неколико облика јасно указују на тенденције развоја форми у времену кад је овај споменик писан:

шт црвога брва, шт старога гварка 46, прѣко пола словоднога 46, що штало словоднога пола 39.

из градскога метоха 41, без оупроса гвар'чкога 42.

светопочив'шаго ми ... 37, законикъ влагочѣстиваго, христоролюбиваго, молитвами светаго ... родитела 32.

за завѣнене рѣпе новѣ и ветѣхе 41.
и того в'сенепорочнѣи матери 37.

Карактеристике генитива су следеће:

1^о. Изузимајући уводни и закључни део текста, сви примери имају наставак *-ога* у мушком и средњем роду. Наставак *-аго* припада архаичнијем језику, карактеристичном за дворски, званични стил писања.

2^о Облици за женски род су као и данас, али придев *vetih-* не постоји у савременом књижевном језику. Облик *в'сенепорочнѣи* припада истом начину писања као и облици на *-аго*.

247. За датив јд. има само један пример:

половиноу коуплскомѣ воєводѣ 51.

Сем очуваног вокала *-у* на крају, све друго је као и у књижевном савременом језику.

248. За акузатив јд. су облици бројнији:

за встали жам'коць, видев'ши безаконни жам'кошь 44, да оучини новѣ шлагѣ и нов провон 49.

и оу тетрагѣ оубарар'скы запише 97, да запише оу ... велегѣ царнички 41.

рѣдох вѣ ... ново вѣдо 37, догнѣ оу мѣрно поле.

или новоу или вѣтѣхоу 45, роупоу мѣрноу 41, за мьрноу роупоу 50.

на всталѣ користѣ 50.

вѣ вѣликою 37.

1^о. Одлике акузатива јд. су следеће: Облик *вѣликою* је из уводног дела текста. Тако се и може објаснити чување овога архаизма.

2^о. Везе *мьрнѣ роупоу* и *мѣрно поле* данас не постоје.

249. Инструментал јд. има довољно облика који омогућавају дефинитивније објашњење еволуције овога падежног наставка:

зафарна новем провонѣ или новем' шлагом или новем' каш'лом' 43.

да моу се личи штроком [оубарар'ском' 51, да не вол'на фарнати шпкѣн' скым шлагом 43, сѣ оубараровем штрокомѣ 40.

да не може мѣроу имать тоутом рѣдом 39.

ко се воудѣ шпкѣнскомѣ спен'зомѣ оучинѣа, с кнѣгомѣ соудѣномѣ 47.

Наставак *-ем* везује говор писца текста за косовско-ресавски дијалекат. Међутим, после замене *ѣ* са *е* могао се извесно време очувати

и у дијалектима који су касније усвојили наставак *-им*. У овом тексту, иначе, има још увек понеки наставак на *-им*, нпр. *шпкн'ским*.

250. И за локатив јд. има повећи број примера:

у трѣгѣ роупнемѣ 53, у еденю роупнемѣ, оу словодном пољу 40.
у кол'ском законѣ и рѣпнем 52, у павнаню гварач'ком' 48, у званю
шонском' 50, у законѣ шонском' 48, у мернем' пољу 48, у потезаню рѣпном
45, у павлению гварачкомоу 46, у помокн шонске 49, у гварачком платѣ 50.

За мушки и средњи род наставци су *-ем* и *-ом*. Први наставак је веће фреквенције и упућивао би на процесе који су карактеристични за косовско-ресавски дијалекат. Међутим, примери указују да још није дошло до формирања јединственог наставка.

У женском роду наставак *-е* је као у данашњем косовско-ресавском, али наставак *-оу* показује да ни у овом роду није уопштен један наставак.

Облик гварачкомоу једини има *-у* на крају. Нема сумње, да је тај вокал већ био схватан као покретни елемент у овом падежу.

251. И у номинативу мн. примера има довољно:

кон соут в'кци ... 37, встали властници 55, поусти встали 47,
двори люди 45, двори члов'кци 42, двовни соудови 52, рѣкви подв'чни 54.
шо соу кол'ски соудови 52, гроуди говегне 53.

Морфолошких разлика према савременом језику нема ни у овом облику.

Има, међутим, лексичких разлика. Фреквенција *придева* *дро-бни* данас је сведена на минимум, мада је изгледа у Вуксово време овај *придев* био веће фреквенције. Особито се често употребљава уз именицу *б и с е р и*.⁷² Придев *йодвучан* данас не постоји.

252. Генитив мн. има следеће примере:

и кон ... *шт старех'* приспе 38, *шт црњех'* вравѣ 51, *не може ...*
кроме законех' работех 43, или *дрогех'* работех законитех 43.

Замена *ѣ* са *е* оставила је овакав наставак тврдих промена. Недостају *придеви* меке промене из којих би се могло видети да ли је један од наставка почео да се уопштава за овај падежни облик. Овакав наставак данас има косовско-ресавски дијалекат, али недовољан број примера обе промене не дозвољава сигурнији *зкалачак* о структури овог облика у XV веку.

⁷² Вук Стефановић Караџић, Српски рјечник. У Београду 1935. године.

253. У акузативу мн. употребљен је такође изванредан број примера:
закон за поусте роупе 39, а едностроуке нанколие, и вѣтхе скор'ни
54, за ине големе работе 52, да се найдоут кѣд. чловѣке доврѣк 37.

254. У инструменталу мн. карактеристичан је наставак *-еми*. Овакав развој указује на тенденцију сличну у косовско-ресавском дијалекту у којој је уопштено *-ема*. Финални вокал *-а* је у овом наставку свакако касније стабилизван.

Следећи примери показују карактеристике овога падежа:

да е оу сведож'воу с шеталелии люд'ми 45, углѣдав'ши ... доврѣли
чловѣци 39.

зарѣчив'шим се печатми царинчѣским 46.

Једино је у овом последњем случају сачуван стари наставак.

255. И локатив мн. указује на процес усвајања наставка карактеристичног за косовско-ресавски дијалекат. Наравно, у косовско-ресавском наставка је без *-х*.

ш залогах роупн'нехъ 41, или по старех шлаговех¹ 46, потрѣбных
сѣдовѣх 37.

ш швчих вравех¹ 51.

Као што примери показују, још није дошло ни овде до дефинитивног прихватања једног наставка.

256. Употребљен је и изванредан број придева за место и време:
свака роупа школ'на 46, средни и најдолни тере најгорни 50,
оурбарарь последни 48.

У морфолошком погледу ови облици номинатива јд. не разликују се од савременог стања.

257. Датив јд. има само један пример:

а послѣднемоу друуга мѣра (да се плати) 48.

258. У акузативу јд. је неколико примера:

поидох¹ на вѣсточноюу страну 37, нехо теке запокони жам'кощъ 44.

У вѣсточноюу још није сажета финална секвенца. Пример је иначе, као и већина сличних архаизама, употребљен у уводу.

259. У генитиву мн. је један облик употребљен:

за прѣждних господ¹ коупно 57.

260. Релативно честу фреквенцију има придев *инѣ*.⁷³ Има облика у генитиву јд.: или инога кога *чловѣка* 45, у инструменталу јд.: да *иномѣ шанбномѣ потеже* 43, у акузативу мн.: *ине плоче да . . .* 54, за *ине голѣме равоѣ* 54 итд. У морфолошком погледу нема ничег специфичног у облицима овог придева. Лексички је интересантан јер одражава старије стање у развоју нашег језика.

К о м њ а р а њ и в

261. Употребљено је неколико облика компаратива. То су компаративи од придева и од прилога. Наводимо их све:

1^о. да не вољѣ веки *искати* 44, *векию* половиноу *платѣа* 47, да има *дѣлове* *веки* 42, а за *веки* *веровани* 48, *заложитѣ* за *веки* 42, прѣво *сѣм* има *веки* *дѣлове* 42.

2^о. *ризик* за *вољѣ* *роупѣ* *данѣ* 42, *може* *волю* *правдоу* *показати* 48.

3^о. *далѣ* *сѣмѣ* . . . *мѣню* половиноу 47.

4^о. *тан* да *ѣ* *стареа* 39.

Напомене:

1^о. Облик *стареа* је као у данашњем косовско-ресавском дијалекту. Додуше, то није једини дијалекат који чува овакве облике, али с обзиром на то да је најближи Н. Брду, говори и о извесној повезаности у развоју појединих феномена.

2^о. У реченици *четвртѣ* *галовича* *наиволи*, *по*, *нѣ*. *динар*. *ѣ* *полоша*, *дѣ*. *динар*. 53 облик *полоша* одговара грађењу компаратива у призренско-тимочком дијалекту. Сличан пример је и *потаквѣ* (лошији): *Кожоухѣ* *наиволи* *по*, *ѣ*. *динар*. *ѣ* *потаквѣ* *по*, *ѣ*. 54.

С у њ е р л а њ и в

262. И облика суперлатива је мало. У овом случају највеће фреквенције су придеви са суплетивном компарацијом:

1^о. *наимѣна* *четвртѣ* *врава* *наиволи* 53, *четвртѣ* *галовича* *наиволи* 53.

2^о. *ѡо* *ѣ* . . . *платѣа* *наипослѣднѣи* *жам'коцѣ* 42.

Суперлатив придева *ѡоследнѣи* је карактеристичан. Одговара суперлативу *најѣрви* који се чује у дијалектима. Има га, измѣђу осталог, и у косовско-ресавском.⁷⁴

⁷³ Облик номинатива није употребљен у овом тексту.

⁷⁴ По моме материјалу.

Бројеве

263. О бројевима нема ништа посебно да се каже што већ није речено у претходним одељцима (в. т. 21).

О глаголима

264. Текст Закона не даје могућности да се прикаже цео глаголски систем. Природа списа и ограниченост садржине одређивали су и фреквенцију појединих глаголских облика, појединих лица, па тако систем није у целини дат.

Презенџ

265. Структура презента не одговара сасвим структури овог облика у савременом језику, што је и природно. Облици за сва лица не јављају се с подједнаком фреквенцијом па се дефинитивнија слика може дати једино за 3. лице једине и множине. За нека лица облика нема или су врло бројно ограничени па није сигурно да није било и друкчијих наставака.

266. За прво лице јд. употребљени су облици оучиню 37, мзлю 57. Оба облика су из текста Деспота Стефана. Извесна старина је већ и због тога могла бити очувана, мада никако није искључено да су стари облици још увек постојали.⁷⁵

267. У облику оучиним 44, наставак је -м од тематских глагола. То доказује да је процес ширења овога наставка постојао и у језику писца, али, изгледа, још није био завршен.

268. Наравно, употребљава се и облик сџм 42, али је ово атематски глагол, па не даје могућност да се утврди докле је процес утврђивања наставка -м дошао.

269. За 3. лице јд. облика је много више, па се сигурније може утврдити структура облика за ово лице. Налазе се два типа наставака:

1⁰. Облик с наставком \emptyset :

потврди 27, врани, из'мекџ, седне, џ, има, оузвџџ, дава, приспџџ, боудџџ, да, догџџ, не доидџџ, постави, иџџ 38, оусече, оузиџџ, седа, нагџџ, провџџ, се зове, се плати, наидџџ, оусхокиџџ, оудари, се кара 39, погџџ, иде, загџџ, нагџџ, изџџ, се врати 40, потеже, се штличи 41, оузима, стане, шгледа

⁷⁵ Проф. А. Белић наводи да се -м у првом лицу јд. јавља од XII века у глагола с основом на а-, а тек од XV века и у других глагола. В. Историја српскохрватског језика II/2. Речи с конјугацијом, Београд 1962, 57.

40, плати, запише, се залага, се личи, постави, се види, се потвори 41, се оупраша, заличи 42, сретe, се ѡхоте, помага 40, швeсече, прѣзвiе 46, не оузыми, не равота 47, истери 49, поможе, подвигне, оуз'зове 49, поч'ме 50, се рече 53, се шiе 54, продава, добива 53, вываю 55, неe, подьпоре, запира, метне, падне, прилега 56, продаде 47 итд.

2°. Јављају се и три облика с наставком -т:

Доужитъ, произволитъ 57, нет 50.

Од три наведена примера један је из текста Деспота Стефана, један и у савременом језику може имати -и, а само облик доужит не одговара новоусвојеном уопштеном наставку за ово лице. Не може се сигурно рећи да ли је у овом случају реч о чувању правосписне традиције или је у дијалекту пишчевом још увек било остатака старог наставка. Сигурно је једино да нестаје и навика за писање овога наставка.

270. У овом лицу има неколико облика који у савременом језику звуче архаично или су сасвим ретки, нпр. прилега, поч'ме, се потвори, подвигне, истери. Неки од њих су врло стари, налазе се и у другим словенским језицима, или у неким нашим периферијским дијалектима.⁷⁶

271. Пада у очи релативно чешћа појава глагола с префиксом уз-

а к'да ѡзыше мѣроу, потолѣ кто оускоки оуз'вити 39, аколі ю цѣхъ не оуз'зове 49, коа ... роупа ... оуз'равота 43.

Ово није честа особина ни призренско-тимочког ни косовско-ресавског дијалекта с којима би језик овог спеменика могао бити у ближој вези.

272. У 3. лицу мн. употребљен је такође велик број примера:

имаю, соу, оучине, дрѣже 37, тераю се, сретоу се, стоe, погю 40, кажоу 39, знаю, провiю 40, гоувѣ 41, плате, оузмоу 42, се дрѣже 43, боудоу 44, гледаю, дадѣ, штаве, равотаю, ишоу 45, се караю, шгледаю, соудѣ, шстаноу, чине, излезѣ 47, могоу, оугодѣ 48, се ковоу 52, с'шiю 54, шгледаваю, несоу, режоу 53 и др.

273. У 3. лицу мн. има повише примера и с наставком -т:

наидоут, соут, донесоутъ 37, погют, да поустет, нагют 40, се караютъ 43, не трѣвоуютъ 44, да дадоут 45, платет, прѣгрѣшет, се изгоувет 51, раз'раветъ 53, франгарет, искѣвет 55, вывают 56.

⁷⁶ О глаголском облику и с т е р и в. Павле Пивић, Зборник за филологију и лингвистику Матице српске, Нови Сад 1964, 210.

Једна трећина од укупног броја облика 3. лица мн. има наставак *-ӣ*. Према томе, не може бити говора да је овде само чување традиције. Да је реч само о поштовању норме, наставак би се у већој мери употребљавао и у 3. лицу јд. Активна присутност овога наставка је ван сваке сумње.⁷⁷

Проф. А. Белић је утврдио да се *-ӣ* као наставак већ од најстаријих времена губи. У XII веку се јавља повећи број облика без наставка. Међутим каже и следеће: „Али се находи и рашким, а нарочито дубровачко-далматинским споменицима ново *ӣ* у 3. л. јединине или мн. од енклит. заменице т . . . Исп. речце *ӣе* и *ӣи*: за људи *ӣ* се одлучује (Н. Рањ.) итд.“⁷⁸

Постојање наставка у трећем лицу јд. и мн. занимљиво је што потврђује да их има у већој мери у рашким споменицима. Даље, што у овом смислу дијалекатска основица језика писца Закона чини целину са ширим словенским језичким подручјем. С једне стране, са приликама у дубровачко-далматинској зони, што је А. Белић већ констатовао, с друге, с македонским⁷⁹ и бугарским језичким подручјем⁸⁰, где презент има наставке у 3. л. мн. и данас.

274. Неколико облика презента показују и разлике у односу глаголских основа према данашњем стању, нпр.

дава, се залага, ѿмага у овом тексту су глаголи VI врсте по Белићевој класификацији. Данас је то, као што је познато, у књижевном језику друкчије.

А о р и с ӣ

275. Фреквенција аориста није велика, што је и разумљиво с обзиром на природу споменика. Највише их је нађено у тексту Деспота Стефана:

1^о. Облици за 1. лице јд.:

заповѣдах¹, вѣзвратих 37, благоволих¹, потвѣрдих¹ вкрѣпих¹ 57.

⁷⁷ Михаило Стевановић бележи у ђаковачком говору *не издаваӣи н̄ӣӣӣа*, али сматра да је то из македонских говора. В. Ђаковачки говор, Београд 1950, 125.

⁷⁸ В. А. Белић, Историја спрскохрватског језика II/2: Речи с коњугацијом, Београд 1962, 58.

⁷⁹ В. Блаже Конески, Граматика на македонскиот литературен јазик I и II, Скопје 1967, 411—412.

⁸⁰ В. Ст. Стојанов, Граматика на български книжовен език, София 1964, 337

279. Има и облика за треће лице множине перфекта:

соу зафарнали 49, соу имали 37, соу почели, соу пањнали 41, соу припоустили 42, соу прихватили 43.

соут встале поусте 39, соут¹ оуз'вилѣ, соут лежале 39.

Већина примера у 3. лицу мн. презента помоћног глагола је без наставка. Међутим, три пута је употребљен и облик с наставком. На тај начин се увећава број примера презента у 3. лицу мн. с наставком *-ӣ* (в. т. 273).

Перфект̄ без њомоћног глагола

280. Овај облик је употребљен само једном:

аколи тко дѣловѣ прода некѡм кривином или штоумрѣтнѣ встаноу ... или по некое неволе поустѣ встали ... 47.

Облик перфекта без помоћног глагола је у 3. лицу. Тако је у већини случајева и у савременим дијалектима који га имају. Међутим, то је само један пример. Уз то, реченица указује на потенцијално значење. Према томе, није типичан пример и на основу њега се не могу стварати темељнији закључци.

Плусквaм̄ перфект̄

281. Нађена су само два примера:

ѣ была встала 41, ѣ была влезла 44.

Нема конструкције с имперфектсm помоћног глагола, што не значи да је није могло бити. Два примера су недовољна да даду праву слику о овом облику.

Ф у ӣ у р II

282. Ни за овај облик нема много примера:

ѡ воудоу дружина платили 44, где воуде коло старо работало 56, тер¹ хи воуде прода, а другы ихъ воудѣ коупи 47.

Футур II се не разликује од данашњих облика.

И м̄ ӣ р а ӣ и в

283. Овај облик је веома мало употребљаван, што је и разумљиво. Неколико примера не дају могућност да се види систем наставака у целини:

1°. погы, заложн 44, оуз'ми 51.

2°. нека продава 53.

Облици који су употребљени не показују никаквих разлика према савременом језику.

П о њ е н ц и ј а л

284. Грађење потенцијала је као у књижевном језику:

ако ви се и много роуде нашло 41, кто ви на цо плат'а 42, ако ви кто шт гваркь искал ... 42, ако ви га до послѣ изнашли 43.

ако ли не ви хотели друговати 42, ако шт них' не ви было, не ви се шт них нитко гав'а 47.

теф' ви рекь ето ти ... 44, нехо ако ви пошь прѣд соудом 44.

У нормалној је употреби и потенцијал с негацијом. Међутим, без обзира на то, што је иначе у тексту употребљен велик број облика потенцијала, не може се утврдити како су изгледали облици помоћног глагола у конструкцији. Надазе се само облици за 3. лице једине и множине, а у њима је форма помоћног глагола иста.

И н ф и н и т и в

285. У тексту су употребљаване форме инфинитива и супина, али супин је у инфинитивној функцији. Ради илустрације супин наводимо у секвенцама:

вити 42, выти 50, господствовати 37, давати 38, друговати, држати 42, дати 56, фарнати 43, 46, заложити 51, забранити 56, запрѣти, изгнати 42, изговити, искати 44, мѣрити 48, шеновити 57, плакати 44 потворити 46, показати 48, поустити 49, прѣстаноути 52, поставити, продавати 53, продати, положити 56, прѣговзвити, потврдити, пробити 57, пшешнати 38, паоунати 41, соудити 52, теглити 42, оучинити 43, 56, згапати 45, ззвивати 50, оуз'вити 57, ести 40.

реки 48, реки 42, реци 47.

286. Супински облик је нешто мање фреквенције:

може искать 38, може имать 39, роупа да се не волна вѣнчать 39, не може шпрамать 43, не волнь заложить 44, не волнь изгнать 44, волнь е фарнать 46, волнь се е потворить 47, може забранить 48, да се не волна подвигнутъ, аколи моу е драго паоунать 49, може статъ и метноут, да не волнь нитко запрѣтъ 56.

287. Идентификација супинских и инфинитивних облика је очигледна, а већи број инфинитива упућивао би на дијалекте у којима је овај облик у живљој употреби. Овај закључак ипак нема већу вредност. У XV веку је инфинитив могао бити веће фреквенције и у дијалектима у којима је данас сведен на рудиментарне остатке, као што је у средишној зони косовско-ресавског дијалекта.⁸¹ Уосталом, и онај део косовско-ресавског, у којем је инфинитив боље очуван, данас има углавном супинске форме.⁸²

288. Паралелна појава супинских и инфинитивних облика такође не даје много за одређивање дијалекатске локације писца текста. Распрострањеност ових облика има широку ареу.

289. Паралелна употреба *рѣкѣ* и *рѣци* јасно говори да је писац Закона добро познавао старословенски књижевни језик, али је пре свега водио рачуна о дијалекатској структури.

Радни глаголски ѝридев

290. Постоји неколико морфолошких типова овога облика:

1^о. *прихватила, искала, дал 42, просила 44, дал¹ 47.*

встало 39, нашло 41, било 50, работало 56, стојало 42.

дала 38, вила 39, потезала, сломила 40, работала, вставила 42, вратила 47, оучинила, дошла 50, встала, променила 43, оучинила, заврала, оулезла 44, престојала, намерила, понављала, изгынѣла 42.

имали 37, оучинили, неплатили, признали, почели, припоустили 41, хотели, изнашли 42, прѣшли 49, нашили 55, променили 43, прихватили, разделили, платили, поставили, 44, паѣнали, записали, припоустили 45, издали, били 46, встали 47.

2^о. *хтеа 44, оучинѣа 44, 47, понавѣа, поставѣа, поновѣа, всветѣа 46, платѣа, прода, купиѣа, пакѣа, вставѣа, оучинѣа, поустѣа, поклонѣа 47, измерѣа 48, зва 49, има 42.*

3^о. *рѣкъ, пошь 44.*

291. Као што се види, у XV веку морфолошке одлике овога облика још нису биле уједначене. Систем облика је разноврстан: пред форми на *-л*, *-ла* итд., постоје и форме на *-а*, односно *ѣа* у једини муш-

⁸¹ В. Душан Јовић, Трстенички говор, СДЗб XVII, Београд 1968, 151—152.

⁸² В. Глиша Влезовић, Речник косовско-метохијског дијалекта I и II, СДЗб IV и VI, Београд 1932. и 1935.

ког рода. Најзад, налази се и трећа врста облика у два примера *рѣкъ*, *пошь*. О извршеној контракцији у два последња примера већ је говорио Павле Ивић.⁸³

292. Очигледна је чињеница да *-л* на крају речи још није дато *-о* почетком XV века. Као што је познато, територија нашег језика има арее и на истоку и на западу где није дошло до ове промене. Природно је, с обзиром на остале одлике овога текста, повезивати ову појаву с особинама дијалеката у источном делу наше земље. У латиничком тексту је процес преласка *л* у *о* био нешто интензивнији (в. т. 15/8).

293. Што се тиче другог типа радног придева, с наставком *-а*, *-ца* у м. роду, у нашој лингвистичкој литератури постоје два тумачења како је настао. Проф. А. Белић претпоставља да је овакав наставак настао тако што је *-а* схваћено као наставак, нпр. *мога*, *ѣриша*, па је одавде пренет и на глаголе типа *носиѣи*.⁸⁴ Проф. Белић наводи још да су такви облици настали у XV веку и јављају се у чакавским споменицима.⁸⁵

Друго мишљење је Павла Ивића. Он сматра да је *-л* > *-а* и наводи да и приморски икавски говори имају исти резултат — специфичну промену овог консонанта у периферијском положају.⁸⁶

294. У овом случају није битно да ли је споменута особина била присутна и у оригиналном тексту Закона, мада је вероватно тако. Ако би и у оригиналу била доказана ова појава, то би само хронолошки прецизније фиксирало процес. Битно је да је на територији дијалекта Новога Брда и дијалектима на западу нашега језика дошло до паралелног процеса.

295. Најзад, у два специфична облика радног глаголског придева *рѣкъ* и *пошь* је, изгледа, *-л* отпало као и у придева који имају наставак *-а* *-ца*, али полугласник није дао *-а*. На тај начин је у ова два облика настала ова специфичност.⁸⁷

⁸³ В. Павле Ивић, Зборник за филологију и лингвистику Матице српске VII, Нови Сад 1964, 208.

⁸⁴ В. Историја српскохрватског језика II/2: Речи са конјугацијом, Београд 1962, 75.

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ В. Зборник за филологију и лингвистику МС VII, Н. Сад 1964, 208, и Дијалектологија српскохрватског језика, Н. Сад, 1956, 160.

⁸⁷ О томе друкчије мисли П. Ивић, н. д. 208.

Глаголски њрџни ѡридев

296. Веома је мало ових облика употребљено. Уз то, нађен је трпни придев само од једног глагола па се не може рећи какав је облик био у целини :

прѡжде реченимъ обрзом 56, више речени доход'къ 45, наидоше вишеречен'не чловѣке 37, тако ѡчинише више речен'ни 38.

Ово неколико облика трпног придева указују на следеће :

1°. Пасивни придев је имао развијену деклинацију и у говору писаца овога текста, што је особина његова и данас у дијалектима који имају синтетичку деклинацију.

2°. Контракција два *и* је извршена и пише се само једно *и* у једнини и у множини.

3°. Још увек се пишу два *н*, с обележеним местом за полугласник у неким примерима. Два полугласника су писана можда по традицији, али није немогуће да се између *-ни-* чувала граница слога, а рефлексивност консонаната је то показивала.

4°. Изгледа да је специјално облик овако употребљен био карактеристичан за језик администрације, слично данашњем *горе сѡме-нуѡи*, *доле ѡѡѡисани* и сл.

Глаголски ѡрилог садашњи

297. У овом тексту је глаголски прилог садашњи мање фреквенције од глаголског прилога прошлог. Колико је до данас утврђено, у дијалектима је обрнуто.

Употребљени су само следећи облици :

седеки 48, доносеки 52, крѡки 42, продаваки 55, износики 55, говорѡки 57.

рекоуки 43.

Сви примери, сем последњег, одговарају садашњим с разумљивим разликама у правопису. Процес уопштавања једног партиципског облика за глаголски прилог, судећи по овде употребљеним примерима, био је завршен.

298. Последњи пример одступа од уобичајених јер је од глагола перфективног вида. У тексту, међутим, може да се транспонује на два начина : *рекавши* и *говорећи*.

коа ... роупа ... шчисти и оузработа. да ю не волна прѣва роупа
(9) изгнати. Рекоукии шнаи е прѣво работала.

Да ли овај пример указује на ситуацију сличну савременом руском језику, тешко је рећи. Није искључено да је понекад долазило до грађења овог облика од перфективних глагола особито ако се таква основа могла схватити и као перфективна и као имперфективна у извесном контексту.

299. За један облик би се могло рећи да је задржао партиципски карактер:

пондох¹ ... амірѣ папавитоу овладаношомъ вѣсточною страномъ 37.

Облик је употребљен у уводу Закона па се не може узети као карактеристичан за текст у целини.⁸⁸

300. Мада фреквенција глаголског прилога садашњег није велика, није искључено да је у дијалекту више употребљаван. Сви су изгледи да овај облик није у тексту само из традиције. Да је тако, највероватније би га било више с партиципским функцијама, а можда и са више облика.

Глаголски прилог прошли

301. У овом тексту глаголски прилог прошли је релативно велике фреквенције. Употребљено је више од 20 примера. Поставља се питање да ли је његова употреба књишка или је био активан члан дијалекатског система.

302. Постоје оба могућа начина грађења овог облика:

1^о. видев'ши, нашѣдши, кенчавши се 39, провив'ши се 40, дав'ши, прошѣдши 46, прѣкоупив'ши 51, потанивши, не дав'ши 54, давши, насадивши 56, исправивши 57.

2^о. оуддивѣ, потисноув, похвативѣ, оувивѣ, швративѣ 55.

Облици на *-вши* су чешћи. Према фреквенцији једног и другог типа наставака рекло би се да је у XV веку постојала тенденција уопштавања дужих форми.

303. Краћи облици подсећају, на, по структури, исти облик радног придева у призренско-јужноморавском говорном типу.⁸⁹ Ме-

⁸⁸ Исти облик постоји у латиничком препису.

⁸⁹ В. Миливој Павловић, *Говор Сретечке Жупе*, СДЗБ VIII, 203—204.

ђутим, у овом тексту је ово искључиво глаголски прилог. Примери као *тко се нагне оудати* могу се трансформисати у *да удари* или *да је ударио*. Друга варијанта више одговара смислу реченице у контексту. Према томе, показује временско претхођење некој другој глаголској реализацији. Слична употреба постоји и у Душановом Законику: *ктоли се наиде изгнаваь метохию ...*⁹⁰

Нема сумње да је употреба овог облика специфична и различита према савременом српскохрватском језику.

304. Два примера показују да је делимично очувана и партиципска функција ових облика:

внв'ших' 51: пример није довољно поуздан јер тај облик постоји и данас у придевској функцији.

зарвчив'шим се 40: у овом случају партиципска вредност облика је недвосмислена.

305. Облик *нашѣдши* разликује се од данашњег. Међутим, не изгледа да је био дијалекатска особина.

306. Грађење глаголског прилога прошлог искључиво је од глагола перфективног вида. Занимљиво је да се и у језику приморских писаца налазе исти или слични примери овог облика, који су употребљени у Закону.⁹¹

Прилози

307. У неколико случајева употребљен је прилог уз именицу:

много д'ѣлова има 42, ако ви се много роуд'ѣ нашло или нимало 41, а после ... мало д'ѣлова прихватиь 42.

У овој позицији употребљавају се типични количински прилози: *много, мало, нимало.*

308. Прилози уз глаголе су, сасвим природно, многобројнији.

1^о. Прилози за време:

и шпет се соут ѳз'вил'ѣ 39.

паке соут почели шпет 41, *акви и шна пакы поуста шстала* 43.

⁹⁰ Душанов Законик по Призренском рукопису, Београд 1953, 136.

⁹¹ В. А. Велић, Историја српскохрватског језика II/2: Речи са конјугацијом, Београд 1962, 73.

да продава докле се тръгъ развѣе 53.
 а после ... прихватиѣ 42, ако би га до послаѣ изнашли 42.
 а потолѣ излезѣ дѣтца 47, а потолѣ тко ю ѡзвѣе негова е 49,
 потолѣ кто оускоки 39, потоле се ... зна 40.
 а къда ѡзице 39, къда запише 41, къда къ цѣхоу идѣ 49.
 дори] шглѣда оурѣвараръ 40, дори стои венѣц' 53, да сече ... дори
 излезе из ... 48, да не волна ... дори ши не би прѣшли 49.
 а що е прѣжде ... било 51, тколи камо прѣжде ... ѡда без' кнѣге 56.
 а веки да их не ище 38, да не волнѣ веки искати 49.
 а потомъ кто га оузвѣе 38, потом да се ижде не 56.
 тъдан да се ишоу ... 48.
 да си напроѣд дръже 37.
 коа прѣво рѣдѣ наиде 39, на що е прѣво платѣа 42, прѣво съмѣ има
 веки 42.

309. Као што се види, у већини случајева прилози за време су као и данас, разуме се, са извесним разликама у правопису. Међутим, има и неколико лексички интересантних примера.

1^о. дори — употребљава се прилошки, а има и везничку функцију. Карактеристичан је за дијалекте призренско-тимочког типа.⁹² У косовско-ресавском забележен је у форми *дор*.⁹³ У Вуковом Рјечнику се не налази.

2^о. пакы — несумњиво је старословенског порекла. Употребљен је највероватније по традицији. Уколико је писар био из црквених кругова, утолико је вероватнија употреба под утицајем црквеног језика.

3^о. потолѣ — у трстеничком говору забележен је у облику *йотиле*.⁹⁴ Елезовић је нашао *йотилолице* у истом значењу.⁹⁵

4^о. Најзад, у до послаѣ употребљена је веза предлог + прилог. Предлогом се овде, као и у савременом језику у другом случајевима, сужава општије прилошко значење.

5^о. Од прилога за место употребљени су следећи:

да идѣ ... напроѣд' 48, да сече напроѣд' 48, да доге напроѣд 50.
 докле на ним стоуп стои 56, докле синорь ѡхвати 56.

⁹² В. Рјечник Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.

⁹³ Глиша Елезовић, Речник косовско-метохишког дијалекта I, СДЗБ IV, Београд 1931.

⁹⁴ В. Д. Јовић, Трстенички говор, СДЗБ XVII, Београд 1968, 154.

⁹⁵ В. Глиша Елезовић, Речник косовско-метохишког дијалекта I, СДЗБ IV, Београд 1931.

а што е ниже шт ... 51.
 кѣде хокне ... 48.
 тѣден се не може фарнат¹ 46.
 тоуи да ... 48.

310. У овој групи прилога нема разлика према савременом језику. Употреба покретних вокала је чешћа него данас, али у косовско-ресавском постоји и данас *куде*.⁹⁶ Даља разлика је у већој фреквенцији партикуле *-и* с неким прилозима, нпр. *тоуи*.

6°. Прилога за начин има више, али се битније не разликују према књижевном језику:

да шн се да ... како е закон 39, комоу е драго давати 38, ако моу не драго 42.

просто рещи 47, криво измерѣа 48, изда криво 48, да оузвѣе ... исцела 49, тако и шетале 50.

съборно да из'вираю 53, да соудѣ събор'но 52.

311. Разлике према савременом језику су у следећем:

а) Данас не постоји прилог *съборно*

б) У савременом језику нема синтагматских веза као *изда криво, како е закон*. Други пример се може транспоновати у *како је у закону* и онда је значење везе јасно.

в) Употребљен је и један прилог за узрок који је као у савременом језику:

еде се зато зове царица 50.

312. У прилогу *брже* дошло је до фонетске промене *жс + џ* у *жљ*, али је то највероватније аналошки појав:

врџ'лине девето да оузме 50, да моу врџ'лине поможе 49.

У неким дијалектима постоји сличан пример *вишли*. Међутим, у косовско-ресавском и призренско-тимочком, колико је до данас утврђено, нема ни једног ни другог примера.

313. Прилог *п р в о* употребљен је и у форми суперлатива:

кон наипрѣво килавом оудари 39.

Овакав облик чује се и у дијалектима. Има га и у косовско-ресавском.⁹⁶

⁹⁶ По мом материјалу.

Предлози

314. О предлозима је говорено уз поједине падежне облике и нема много специфичног према савременом језику. Неки предлози употребљени у Закон данас не постоје или су изузетно мале фреквенције, нпр.

1^о. *кромѐ кнеза 55*, итд. Овај предлог није народног порекла. У Рјечнику ЈАЗУ се каже да је употребљаван у књигама писаним по угледу на црквене и у црквеним књигама. У дијалектима најближим Н. Брду овај предлог не постоји.

2^о. Очуван је још и стари предлог *кон*.⁹⁷ Употребљава се искључиво уз генитив.

Везници

315. Употребљен је велик број везника. Нема већих разлика према савременом књижевном језику. Као што се из следећег списка види, највећи број је и данас као што је био у XV веку:

а, а да, ако, аколи, али, где, да, дори, ере, ере ако, ере и, е да, зашо, и, и да, или, или да, иже, како, како да, кџда, кромѐ ако, кромѐ што, кон, коа итд., коа ако, неко, неко ако, неко да, неко што, паке, тере, тер да, тџ'мо, да, што и др.

316. Поред везника као посебних речи постоје и удвојени везници. Наводе се јер често уносе извесне разлике у значење према везницима као посебним лексичким јединицама.

317. Релативне заменице у функцији везника се употребљавају као у савременом језику. Јављају се у разним падежним облицима.

318. Према савременом језику има делимичних разлика у фреквенцији неких везника у извесним позицијама, као и разлика у функцији, али о томе ће се детаљније говорити у одељку из синтаксе.

Партикуле

319. Партикула је много више него у савременом језику. Везују се за највећи број заменичких облика и прилога, нпр.

⁹⁷ О овом предлогу в. А. Белић, Историја српскохрватског језика II/1: Речи са деklinацијом. Београд 1962, 231—232. Тамо је објашњено на који начин је код настало од *кон*.

323. У инструменталу јд. такође има разлика према савременом језику. Нпр. *тколи камо прѣжде речен'ним швразимъ свою кациноу шда ...* 56 одговара старијим фазама нашег језика. У руском је обично *таким образом, каким образом.*

Пример да се залага законом одговара данас локативу: *по закону.*

Исто тако, има извесних веза које данас нису карактеристичне: *оучинише ... повеленіемъ господревѣмъ* 38. И ова конструкција би данас била обличнија са локативом: *учинише по вољи нечијој, по наређењу нечијем* итд.

Следећи пример је такође специфичан: *ако вї ю цѣхъ зва подвигнутием да моу ... поможе да се подвигне* 49. Таква употреба у савременом језику није позната.

Битна разлика према савременом језику је у примеру: *да се личи (= објави) штроком оураваскем* 51. Овде је човек схваћен као оруђе. У време кад је овај текст писан такве употребе инструментала је било доста. Социјални услови су дозвољавали овакав третман човека, па је то налазило одраза и у језику.⁹⁸ Остатке оваквих веза налазимо данас у косовско-ресавском дијалекту, нпр. *пориљао је по с радницима* итд.⁹⁹

324. За локатив је карактеристична објекатска функција: *ш вѣтроу* 51, *ш трѣгъ* 53 итд. Додуше, таква употреба није непозната ни данас, али је у Закону потенцирана поделом текста на поједине одељке и наслови су дати у локативу.

Један пример локатива с предлогом *по* данас је необичан: *по неизреченому чловѣколиовіно господа ...* 37. Оваква конструкција задржала се у већ мало петрифицираном *по вољи народној* итд. Изгледа да и у старијим фазама језика није била дијалекатска особина. Тако је обавезно почињао неки текст. То је био увод у оно што се даље хтело рећи.

325. Један пример у акузативу јд. указује да је било акузатива у локативној функцији: *шо годеръ наи (10) де на роупоу* 43. Ова особина постоји данас и у косовско-ресавском дијалекту и црногорским говорима.¹⁰⁰

⁹⁸ В. Милка Ивић, Значење српскохрватског инструментала и њихов развој, Београд 1954, 30—53.

⁹⁹ В. Д. Јовић, Трстенички говор, СДЗБ XVIII, Београд 1968, 170.

¹⁰⁰ Д. Јовић, о. с. 159—160.

326. Акузатив мн. у извесним случајевима, особито у бројној конструкцији, употребљава се у позицији за генитив: *да се наидоуџт љд. чловѣке доврѣ* 37, *да има половиноу дѣлове* 38.

Други пример је несумњиво у корелацији са утврђивањем наставка *-а* у ген. мн. Процес још није завршен па се то и овде одражава.

Нешто о функцији придева

327. Придевске функције су као у савременом језику. Разлике су уочљиве у позицији придева према именицама. Придев веома често заузима друго место у синтагми, што је иначе карактеристично за све речи у атрибутој функцији (в. т. 351).

328. Придеви за место *доњи*, *горњи* имају суперлатив: *наидоџи*, *наидоџи* 50. Ову особину имају данас многи дијалекти српско-хрватског језика.

329. Придев *ниш* је релативно честе фреквенције, а употребљава се у функцији *д р у г и* (в. о томе, т. 260).

Заменице

330. Специфична је употреба посесивног датива: *за жнвота господства ми* 37. То је карактеристика стила средњовековних вла-дара, али и у савременим дијалектима посесивни датив је, у нешто друк-чијим везама, сасвим обичан.¹⁰¹

Остале особине не одступају битније од савременог језика.

Глаголи

331. Нема много специфичности које би функцију глаголских облика битно разликовале према данашњим облицима. Истина, неки од њих, имају малу фреквенцију и није могуће успоставити целокупан систем односа, али и тамо где је фреквенција већа, нема већих разлика.

332. У следећем примеру је спорно да ли је реч о презенту или глаголском прилогу садашњем: *ако тко рѣпѣ прѣкѣзѣи и тави се прѣвѣ гварѣѣ говори роупа ми се не прѣстоѣла* 46. Облик *говори* се може схватити као *говорећи*. То би могао бити нови аналошки облик глаголског прилога

¹⁰¹ В. Д. Јовић, о. с. 121.

садашњег, добивен према наставку I и II глаголске врсте. Међутим, није искључено да је у писању просто испуштен везник *и*, који се иначе често у сличним везама понавља. То би, у том случају, био презент.

333. За употребу аориста карактеристично је да обележава само личне доживљаје. Због тога се и јавља само у тексту Деспота Стефана. Остали део текста и не даје много могућности за употребу овог облика. О специфичном заповѣдач је говорено (в. т. 276/1).

Везници

334. Везник *а* је као у савременом језику. Међутим, веома често се употребљава и као појачајна речца:

а без оупроса гварачкога да не вол'нь 42 итд. Према савременом језику разлика је само у фреквенцији. Ова појава је, као што је општепознато, и данас актуелна.

335. Везник или има раставну функцију као и данас. Међутим, има примера да служи и за набрајање, нпр. *тко оузвѣе ... или новоу или вѣтхоу, или прѣоуз'вѣ* 41, ако ви се ... много роуд'к нашло или нимало 41.

Разуме се, савремени језик такође зна за овакву употребу овог везника. Карактеристично је да то никако није нова особина.

336. Везник пакe има саставну функцију као *и*ак у савременом језику: *роупоу ... кою соу пазнали гварци тере е была ... пакe соу почели шпет' шны гварци ...* 41.

337. Везник *и* се такође не разликује од савременог језика ни у функционалном погледу. Карактеристичан [је за набрајање, нпр. *законикъ благочѣстываго ... стефана [деспота ш цѣховѣ, и ш вашинахъ, и ш вѣре, и ш колѣхъ* итд. 37.

338. Везник *да* употребљава се као и данас у највећем броју случајева. Има, међутим, примера старе опгативне функције која се овим везником обележава:

свакы да е верованъ 41, *шна да е стареа* 39, *[све да е записником'* 44, *речъ да не имаю* 45, *тко га оузвѣе да е негов* 38, *комоу е драго давати да дава* 38.

Слична употреба постоји и данас на разним странама. Карактеристична је и за косовско-ресавски дијалекат, нпр. *он да се смири, само он да не ирича нишита* итд.¹⁰²

¹⁰² В. Д. Јовић, о. с. 217.

339. Употреба везника *џо* је такође велике фреквенције. У већини случајева нема разлике према данашњој ситуацији. Међутим, има и карактеристичних случајева његових функција, нпр.

да соу волни соудити џо е вредно 51, да плати ... џо ю има 50.
кто ви на што плати 42.

а шо е за д'клове ... да идоу 52, џо е соудь црковни протопопа да сзове поповк 52, а џо е рџпни соудь да соуде цариници 52, итд.

Други пример у првој групи је узрочног значења.

Посебно је карактеристичан пример издвојен у другу групу. Данас би таква веза била сасвим несбична.

Трећа група има значење а *што се шиче* ...

340. Функција везника *ако* или *аколи* је велике фреквенције. Међутим, у највише примера је као у савременом језику: обележава условне реченице.

У односу на савремени језик делимично се разликује употреба овог везника у следећем примеру: роупа роупк ако заги оу ноино поле 40.

Овакав стил подсећа на експлицитност излагању мање образованих људи. Из тежње да се све објасни, догађа се да нема прецизности и адекватног уклапања појединих делова у шири поредак, у реченице сложеније структуре.

341. Везник *нехо* је употребљаван по [правилу адверзативно: роупа коа не нандк на цономь роуде нехо провие над ... 49, итд.

Комбинације других везника са *нехо* су, као и данас, обичне и релативно често се јављају, нпр. *нехо џо*, *нехо да*, *нехо ако*, *нехо џо годер* и др.

342. Везник *ере* је идентичан по функцији данашњем: *јер*, нпр. *џо годер¹ догне на ню, све да прима ере се зове цаџица* 50, итд.

Има и примера који одступају од типичне функционалне вредности овог везника, нпр. *коа годер¹ ви се шн¹де намеџила, и каже ере е рџпа равотала* 46. Овде је функција *ере* идентична данашњем *да*.

343. и *защо* се јавља у функцији везника, нпр. *да ю не колна прџва роупа изгнати рекоукин шнан е право равотала* *защо* оу слободнџме полю маршанина не може быти 43.

Функција овог везника је узрочна.

344. Везник *тере*, *терѣ*, *тер'* је увек у копулативној функцији: *роупоу ... коу соу павнали гварци тере е выла штала ... 41* и др.

Према савременом језику источне варијанте, везник *тере* има разлике у нешто већој фреквенцији. Одговара данас употреби везника *те* у западном делу наше језичке територије.

345. Везник *тъкмо* одговара везнику само:

... да кет вась жам'кошь ленхавар'скы тък'мо да гледаю 45, люди да несоу волни ... цѣноу поставити тък'мо да шга'гдаваю 53.

346. Везник *кроме* се не употребљава у овој функцији често. Следећи примери показују да је као везник идентичан искључном *осим*, односно *сем*: а ни *едином силым да ю не волна изгнати, кроме ако ви и она пакы поушта штала 43*, да га *несоу волна дружина ... ради некое пиз'ме из'гнати кроме ако не ви хтеа жамкоща плакати 44*.

Ова реч постоји у руском језику и далеко је веће фреквенције. Постоји такође и у нашем савременом језику¹⁰³.

346. Везник *како* има специфичну функцију и релативно често је у употреби, нпр.

... да ви се да мѣра како и другем рѣпан како е закон 39, и роудѣ да си ицоу, како и сваки гварци 45, да се свака работа продава како е оуставѣа воевода 53, да имь оучиню законь [како е и прѣво было 37, и шце е закон фѣн'тарице, да се личи како и за мѣрнѣ роупоу 50 итд.

Само у примеру како е закон имплицитно се подразумева савремено *како*, односно *какав*, мада се и то може транспоновати у *као што је у закону*. У свим другим случајевима је *како* = *као* или *као што*.

У једном примеру функција овог везника је сасвим друкчија: *да моу е прѣстаноути оу недѣлю како да се работа господска не шпраздни 52*. Овде је *како* да се *како се не би*.

347. Везник *къда* обележава темпоралне реченице као и у савременом језику. Разлике се могу наћи једино у реду речи, нпр. *шона къда доги 48*. Такав ред речи, међутим, постоји и у савременим дијалектима.

348. Везник *дори*, *дорѣ* има временски карактер, нпр. *да се не волна шона прѣзвѣити дорѣ ви не ви прѣшли ... конѣи прѣко мѣлоха 49*, *дори стои вен'ць шт кнеза поставленъ на трѣгоу да не прѣкоупи фран'гарица ни брашно ни вино 43*.

¹⁰³ В. Rječnik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.

349. Остали везници имају функције као у књижевном језику савремене епохе. Због тога се овде њихове функције не узимају у обзир.

О реду речи

250. У реду речи нема суштинских разлика према савременом српскохрватском језику. Међутим, постоји низ појединости које показују да парцијалних разлика има. Неке од тих разлика засноване су на традиционализму, на опонашање старословенског стила. Друге су, по свој прилици, биле дијалекатска особина писца текста.

351. Речи у атрибутој функцији имају често позицију иза именице, мада је фреквенција обрнутога редоследа знатно већа:

в вѣнчан'ю роупнеъ 39, печатми царинчъскыми, в еденю роупнеъ 40, в залогах роуп'нехъ 41, велегъ царинички 41, в лазъ роупн'ем 42, в потезаню рѣпнои 45, в потезаню цонскеи закон 46, прѣко пола словоднога 46, в законѣ цонском¹ 48, в помокі цонске 49, в звантю цонскемъ 50, цаоугъ роупнїи 52, продата свака коа се 52, четврѣтъ пловича наиболѣ 53, да се шїе соукниа женска, плащ мрѣчни, рѣкави [подвѣчни] 54, а вглавѣе вректа довра 55, хар'чъ вѣсъ 48, жам'кощъ вѣс да плати 41 итд.

352. Датив јд. личне заменице за 1. лице у посесивној функцији употребљава се после именице, што је карактеристика многих текстова средњег века. То постоји и данас у косовско-ресавском, призренском тимочком дијалекту, а и на многим другим странама, нпр.

вѣтчѣства ми 37, вѣт ланке ми 37, господство ми 57.

353. И генитив мн. личне заменице кад је у посесивној функцији има позицију иза именице:

в латинех и в вере их¹ 55.

354. Законски чланови се, по правилу, пишу тако што је на првом месту именица одредба, а иза ње именица од које зависи рекција:

в жам'кощъ законъ 41, в записоу закон 43, в припоушению законъ 45, в лѣтлосех и в рѣпах закон 49, в ковнице [соуд¹] 52, в прѣкоупцех¹ законъ 52.

355. Удајање датива указује на балканизам познат данас неким нашим говорима, а и другим балканским језицима, нпр.

да моу платет нѣмоу 48.

336. Посесивни датив јавља се понекад испред именице на коју се односи:

да ю паџна како е цоне законџ 49.

357. У једном случају именица је интерполирана између чланова сложеног атрибута:

ω кол'скем законџ и рџпнем 42.

358. У извесном броју случајева позиција заменичке енклитике у вези са глаголском енклитиком није као у савременом књижевном језику, нпр.

дал' ти сџм 47, и да моу соу ноге 48, да ти соу аспри ... начџст 47, знаю се гдџк им' соу дате ωсницџк 40.

359. И место рефлексивне заменице у вези с помоћним глаголом није као данас:

и шпет се соут џз'вилџк 39, и гварци се соут променили 43.

360. Глаголска енклитика у потенцијалу је увек испред радног глаголског придева: би дал, би просил, би издали, би оучинила итд.

ЗАКЉУЧАК

361. У току проучавања језика овога споменика коначно су се уобличила два основна питања на која је требало дати одговор.

1^о. О основним карактеристикама структуре језика Закона о рудницима.

2^о. Уколико је могуће, утврдити дијалекатску основицу текста, односно утврдити језичку основу уопште.

Без улажења у све могуће детаље, одговор на прво питање је следећи.

И поред разноврсности материје, језик Закона о рудницима није пружио комплетну слику језичког система XV века. Неколико фактора је било пресудно у овом смислу. Ту је, пре свега, ужа садржинска усмереност и просторна ограниченост текста. Због тога су изостали многи језички феномени: нема потпуније слике фонетских промена, лексика је углавном једнострана, не постоји комплетна слика падежних форми, глаголске промене. Нису у целини заступљене ни све категорије речи. Специфична садржина условљавала је смањену фреквенцију аориста

(са изузетком текста Деспота Стефана), плусквамперфекта и императива. Ограничена је употреба футура II, нема футура I, што је с обзиром на природу текста разумљиво. Није заступљена ни употреба имперфекта. С друге стране, постоји нормална употреба перфекта, а посебно је наглашена фреквенција презента и потенцијала.

Од падежних облика вокатив је употребљен само једном, а неки други падежи имају ограничен број примера па се не може видети целовит падежни систем појединих категорија речи. Врло је ограничена употреба неких падежа заменица за прво и друго лице.

362. И поред показаних проблема, опис постојећих феномена открива извесне развојне процесе, који у најмању руку, доказују да нам дијалекатска слика онога времена, и поред свих досадашњих запажених проучавања, ипак није довољно позната.

363. На друго питање било је далеко теже одговорити, али се извесни закључци могу дати.

1^о. Закон су писала два човека који су имали различит однос према језику. Деспот Стефан је учествовао у писању уводног и закључног дела текста. Остало је писао други, до данас непознат, човек.

У тексту Деспота Стефана сачуване су многе норме које су важиле за начин изражавања у немањихкој епоси. Ипак, и тај део није остао изван утицаја промена у језику које су настале до тога века.

2^о. Паралелно је проучаван и ћирилички и латинички препис. У доношењу судова ослонац је био и на једном и другом тексту, више на ћириличком јер је потпунији па је тако давао више могућности за закључивање. Осим тога, та два текста, и поред извесних разлика, у многама су потпуно идентична или слична, па није било потребно позивати се на примере из оба споменика.

364. Главни део текста прожет је сталним укрштањем књижевних и дијалекатских феномена. Писац овога дела Закона одлично је познавао књижевни језик, али је водио рачуна о свим важнијим променама које су у говору увелико живеље. Тај дијалекат је, највероватније, био говор Новог Брда. Није искључено да је у говору писца било извесних одлика и друкчијих дијалекатских структура.

365. Главне особине језика овога дела Закона су следеће:

1^о. Замена *ѣ* је конзеквентно екавска.

2^о Падежни систем илуструје укрштање књижевних и дијалекатских елемената. Усвојен је готово потпуно наставак тврдих основа у

датову и локативу јд. именица основа на *-a* (в. т. 140 и 144). Исто тако постоји интензиван процес усвајања наставака тврде промене у множини придева и заменица (в. одељке о свим категоријама речи).

3°. У инструменталу у локативу придева и заменица постоји процес усвајања наставка *-em*, што је такође типично за данашњи косовско-ресавски дијалекат (в. о томе, између осталог, т. 249 и 250).

4°. У овом споменику је актуелан процес усвајања наставка *-a* за ген. мн.

5°. Врло је мало елемената који би упућивали на то да постоји интензивнији процес ширења аналитизма у деклинацији и компарацији. Примери који су нађени карактеристични су за већи део косовско-ресавског дијалекта, нпр. кад је реч о мешању акузатива и локатива јд.

Наведени елементи искључују призренско-тимочку основу језика овога текста.

366. У једном делу речи сачувано је *-л* на крају речи, а увек је сачувано на крају слога испред консонанта, сем понекад у речи *штопа*, *штопа*.

367. Сачуван је полугласник у јакој позицији у највише случајева. Ово се, међутим, не би могло узети као сигуран доказ да је дијалекатска основица призренско-тимочка. Текст Закона је датиран 1412. године, а у то време процеси замене полугласника и *л* у *o* тек су почињали бивати у више дијалеката. Уосталом, почетак процеса замене полугласника у *a* и овде је евидентан.

368. Ни наставак *-a*, *-ца* у радном глаголском прилогу није много поуздан као доказ. Ту особину, поред јужноморавског, имају и много говори на западу. Разуме се, кад би све друге особине биле јужноморавске, и ова би била сигурнија као доказ.

Постојање самогласног *л* не везује најдиректније језик овога споменика за јужноморавски говор. Ту још нема типичног јужноморавског и призренског рефлекса *лу*, а самогласно *л* могло се у то време чувати у многим дијалектима.

369. Наставак *-ӣ* у трећем лицу јд. и мн. презента није познат у већини савремених српскохрватских дијалеката. Највероватније је у овом случају реч о утицају македонских говора или о иновираним развојку наставка *-ӣ* од заменица (в. т. 273). Наставак *-ӣ* у 3. лицу мно-

жине постоји у говору Сретечке Жупе.¹⁰⁴ На македонски утицај упућује и именица *с т о п а н и н*, док реч *д о р и* = док постоји данас у призренско-тимочком дијалекту. У косовско-метохијском је ова реч позната у форми *д о р*.

370. Нејасно је порекло *х м. з у неџо* и *џи*. Други случај би се могао везати за призренско-тимочки *џи*, или даље, за косовско-ресавски *џи*. За први пример је тренутно тешко наћи објашњење.

371. Акценатски систем не улази ни у једну познату акценатску структуру. Јасно се види да је реч о врло интензивном процесу преношења силазних акцената са ултима и медијалних слогова за један слог према почетку. Процес није био завршен. Ова особина сасвим искључује призренско-тимочку основу. У косовско-ресавском има сличног преношења, али у знатно мањој мери. Преноси се углавном кратки акценат са ултима на пенултиму. Додуше, има преношења као у овом споменику, али пренесени акценти нису овако стабилно фиксирани као у Закону о рудницима.¹⁰⁵ Слично остварених преношења има данас у неким шумадијским говорима.¹⁰⁶

Ова појава може се објаснити на два начина. Или је дијалекат Новога Брда у време Деспота Стефана био овакав како је делимично фиксиран у овом споменику, па су касније миграциона кретања и даља еволуција створила друкчију ситуацију, или је писац овога текста био пореклом из дијалекта који је имао друкчију структуру. Што се у тексту налазе неки елементи говора призренско-тимочког, односно јужноморавског типа, то је писац могао прихватити у новобрдској средини. Поодавно је, уосталом, доказано да су у рударским центрима Србије и Босне живели људи са разних страна. Велик број их је био из западних крајева.¹⁰⁷ Ново Брдо је дуго био рударски центар с развијеним трговином, занатством и др. Могуће је да је писац текста био човек који је дуже провео у том граду, усвојио понешто од локалног гласра, али је сачувао основу свога дијалекта. Тешко се може претпоставити да је

¹⁰⁴ В. М. Павловић, *Говор Сретечке Жупе*, СДЗБ VIII, Београд 1939, 199 et passim.

¹⁰⁵ В. Д. Јовић, *Трстенички говор*, СДЗБ XVII, Београд, 1968, 31.

¹⁰⁶ В. Д. Јовић, *Неки општи и акценатски проблеми говора зоне Раче Крагујевачке*, *Годишњак Филозофског факултета у Н. Саду* V (1960), 178—179.

¹⁰⁷ Константин Јиречек наводи да је у средњем веку радио већи број рудника у Србији и Босни. Савршено је могуће да су рудари у потрази за послом ишли из једног краја у други. На тај начин је могао dospети и неки учен човек, закупац рудника или писар, па је био ангажован у састављању Закона. В. о овоме: *Rudarstvo u Srbiji i Bosni u srednjem vijeku*. *Otdažbina* IV, 1880, 298—308.

Закон писао неко од рудара. У XV веку је иначе највећи број људи и и из виших слојева био неписмен.

372. До неких већих промена при преписивању није могло доћи. Између осталог, то доказује и чињеница што је између уводног и завршног дела према главном делу текста јасно изражена разлика у ћириличком препису. У латиничком тексту завршни део није ни сачуван, а уводни део је делимично прилагођаван осталим деловима, нпр. у писању полугласника, у неким облицима и др.

373. Према свему показаном, у основи језика Закона о рудницима једним делом заступљени су косовско-ресавски феномени. У општем збиру свих дијалекатских утицаја тих феномена је највише. Другим делом су извесне особине призренско-јужноморавског говорног типа, од којих су неке, с обзиром на време у коме је Закон писан, спорне. Велик део особина су из старијих фаза развоја српскохрватског језика, карактеристичне, по свој прилици, за многе дијалекте тога времена.

Замена *ě* са *e* недвосмислено везује језик текста за екавску варијанту нашег језика.

Највероватнији закључак би био да је реч о дијалекту који у датој констелацији данас не постоји, али су му развојне тенденције биле, углавном, оријентисане на стварање структура сличних косовско-ресавским.

374. О пореклу писца тешко је дати неку сигурнију претпоставку. Нема сумње да је то био врло образован човек. Из текста је јасно да је добро познавао право, рударске вештине, трговину, занатство, а и остале видове живота и друштвених односа у новобрдској средини. Других података о себи писац није дао, али је иза себе оставио изванредно дело земљи у којој је живео и радио.

Др Душан Јовић

Резюме

Душан Јовић

О ЯЗЫКЕ „ЗАКОНА О ГОРНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ“ ДЕСПОТА СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЧА

Автор исследовал язык „Закона о горной промышленности“ Деспота Стефана Лазаревича. Этот Закон является одним из самых важных законов сербского средневековья. Особенно интересно, что

Закон, по-видимому, лёг в основу турецких законов в 16-ом и 17-ом веках.

Оригинал, к сожалению, не сохранился. Существуют лишь две копии: одна написана кириллицей, другая латинским письмом.

В Законе, кроме вопросов горной промышленности, находятся пункты о торговле, ремесленничестве и т. д.

Особенности языка этого Закона интересны как для истории сербохорватского языка, так и для его диалектологии.

Основой текста Закона является комбинация литературного языка и одного из диалектов 15-ого века. В Законе очень много языкового материала, позволяющего определить этот диалект.

1°. Сохраняется *л* на конце слова и на конце слога перед согласным. Кроме *л* в этой позиции находится *-а* и *-ца* в формах *коупѣ*, *маѣ* итд.

2°. Сохранен редуцированный гласный в большинстве примеров. В некоторых словах *ь* > *а*: *шван*, *тан*, *дань* и др.

3°. *д* либо переходит в *у*, либо сохраняется.

4°. Автор Закона акцентировал слова, т. е. подчеркнул место ударения. Ударение указывает, что процесс формирования четырехакцентной системы был в то время актуальным.

5°. В дательном и предложном падежах существительных на *-а* находим окончание *-е*. То же самое окончание находится в современном косовско-ресавском диалекте.

6°. В некоторых падежах множественного числа прилагательных и местоимений вместо окончания на *-ех* и *-их* распространялось окончание на *-ех*. В косовско-ресавском диалекте существует такое же окончание.

7°. Синтетическое склонение не только существовало, но и дальше развивалось.

8°. Исследуя эти и другие элементы, автор пришел к заключению, что диалект Закона в своей основе был близок косовско-ресавскому. Конечно, в языке Закона существовали и специфические явления.

9°. Автор Закона был образованным человеком. Об этом свидетельствует богатая лексика, стиль и большое знание юридических и других областей науки и жизни того времени.